Jamhuri ya Muungano wa Tanzania

UTAFITI WA KILIMO WA MWAKA 2023/24
MODULI YA UWEZESHWAJI WANAWAKE NA LISHE

RIPOTI YA MATOKEO MUHIMU

OFISI YA TAIFA YA TAKWIMU
TAKWIMU
TANZANIA
TAKWIMU KWA MAENDELEO

OCGS
OFFICE OF THE CHIEF GOVERNMENT STATISTICIAN ZANZIBAR
STATISTICS FOR DEVELOPMENT

Mei, 2026

© Ofisi ya Taifa ya Takwimu na Ofisi ya Mtakwimu Mkuu wa Serikali Zanzibar, 2026

ISBN 978-9976-5570-6-0

Kwa Msaada wa Kifedha Kutoka

Kwa Msaada wa Kitaalamu Kutoka

Nukuu iliyopendekezwa:

Ofisi ya Taifa ya Takwimu, Ofisi ya Mtakwimu Mkuu wa Serikali Zanzibar, Wizara ya Maendeleo ya Jamii, Jinsia, Wanawake na Makundi Maalum [Tanzania Bara], Wizara ya Maendeleo ya Jamii, Jinsia, Wazee na Watoto na Wizara ya Afya [Zanzibar], Taasisi ya Chakula na Lishe Tanzania. Sampuli ya Utafiti wa Kilimo 2023/24: Moduli ya Uwezeshwaji Wanawake na Lishe. Mei, 2026. Ripoti ya Matokeo Muhimu. Dodoma, Dar es Salaam, and Zanzibar; Tanzania: NBS, OCGS, MoCDGWSG, MoCDGEC, TFNC.

YALIYOMO

ORODHA YA VIELELEZO iii

ORODHA YA MAJEDWALI v

VIFUPISHO VYA MANENO vi

DIBAJI vii

1 UTANGULIZI 1

1.1 Usuli 1

1.2 Malengo ya Moduli ya Uwezeshwaji Wanawake na Lishe (WEN) 2

2 METHODOLOJIA 3

2.1 Muundo wa Utafiti 3

2.2 Muundo wa Sampuli 3

2.3 Viashiria vya Uwezeshwaji Wanawake na Lishe 4

2.3.1 Viashiria vya Kipimo cha Uwezeshwaji Wanawake kwa Mifumo ya Kitaifa ya Takwimu (WEMNS) 4

2.3.2 Viashiria Vya Lishe 6

3 MATOKEO MUHIMU 8

3.1 Matokeo ya Uwezeshwaji Wanawake Kitaifa 8

3.2 Uwezeshwaji Wanawake kwa Kila Kipimo 8

3.2.1 Kudai Haki (Wanawake Pekee) 8

3.2.2 Kufanya Maamuzi (Wanaume na Wanawake) 13

3.2.3 Ushiriki Katika Jamii 19

3.2.4 Upatikanaji wa Rasilimali 25

3.3 Hali ya Maendeleo kwa Kuangalia Kiashiria cha Lengo Namba 5.A.1 la Malengo ya Maendeleo Endelevu 30

3.4 Alama na Matokeo ya Uwezeshwaji 31

3.5 Uanuwai wa Chakula kwa Wanawake 33

3.5.1 Utangulizi 33

3.5.2 Matumizi ya Makundi Mbalimbali ya Chakula (Mwenendo wa Ulaji wa Chakula) 34

3.5.3 Kiwango cha Chini cha Uanuwai wa Chakula kwa Wanawake (MDD-W) 35

3.5.4 Matumizi ya Vyakula Vingine na Vyakula vya Asili 37

4 UHUSIANO KATI YA UWEZESHWAJI NA UTOFAUTI WA KIWANGO CHA CHINI CHA UANUAI WA CHAKULA KWA WANAWAKE (MDD-W) 39

4.1 Vipengele vya Uwezeshwaji na Uanuwai wa chakula (chakula mchanganyiko).. 39

4.2 Jinsi Uwezeshwaji Unavyoathiri Aina ya Vyakula Wanawake Wanavyokula 40

4.3 Athari za Uwezeshwaji.. 40

4.4 Vyakula vya Asili na Uwezeshwaji 41

5 HITIMISHO NA MAPENDEKEZO 42

ORODHA YA VIELELEZO

Kielelezo 2.1: Mfumo wa Dhana kwa ajili ya Nyanja za Wanawake 5

Kielelezo 3.1: Mgawanyo wa Asilimia wa Uidhinishaji wa Uhuru wa Wanawake katika Uchaguzi wa Maisha wa Kujikimu Kulingana na Makazi 9

Kielelezo 3.2: Mgawanyo wa Asilimia wa Uungwaji Mkono wa Uhuru wa Wanawake katika Uchaguzi wa Mwenendo wa Maisha kwa Kanda 10

Kielelezo 3.3: Asilimia ya Uungwaji Mkono wa Uhuru wa Wanawake Katika Uchaguzi wa Njia za Kujipatia Kipato Kulingana na Kiwango cha Elimu 10

Kielelezo 3.4: Mgawanyo kwa Asilimia wa Uidhinishaji wa Uhuru katika Uchaguzi wa Kuanzisha Familia Kulingana na Makazi 11

Kielelezo 3.5: Mgawanyo wa Asilimia wa Uungwaji Mkono wa Uhuru katika Uundaji wa Familia kwa Kanda.. 12

Kielelezo 3.6: Asilimia ya Kukataa Unyanyasaji wa Kijinsia Dhidi ya Wanawake Kulingana na Kanda 13

Kielelezo 3.7: Asilimia ya Ushawishi katika Upangaji wa Matumizi ya Muda katika Ngazi ya Taifa na kwa Tanzania Bara / Zanzibar 14

Kielelezo 3.8: Asilimia ya Ushawishi katika Maamuzi ya Matumizi ya Fedha kulingana na Eneo la Kijiografia (Ngazi ya Taifa na Tanzania Bara/Zanzibar)... 15

Kielelezo 3.9: Asilimia ya Ushawishi katika Maamuzi ya Matumizi ya Fedha Kulingana na Kanda 16

Kielelezo 3.10: Asilimia ya Ushawishi katika Maamuzi ya Matumizi ya Fedha Kulingana na Kundi la Umri 17

Kielelezo 3.11: Asilimia ya Ushawishi katika Maamuzi Kuhusu Afya Binafsi Kulingana na Eneo la Kijiografia 17

Kielelezo 3.12: Asilimia ya Ushawishi katika Maamuzi Kuhusu Afya Binafsi Kulingana na Kanda 18

Kielelezo 3.13: Asilimia ya Ushawishi Katika Maamuzi ya Afya ya Mtu Binafsi Kulingana na Kiwango cha Elimu 19

Kielelezo 3.14: Asilimia ya Ushiriki katika Angalau Kundi Moja kwa Kanda 21

Kielelezo 3.15: Asilimia ya Ushiriki katika Angalau Kundi Moja kwa Kiwango cha Elimu 21

Kielelezo 3.16: Asilimia ya Vyeo vya Uongozi katika Angalau Kundi Moja Kulingana na Kundi la Umri 24
Kielelezo 3.17: Asilimia ya Ushiriki Katika Angalau Kikundi Kimoja Kulingana na Kiwango cha Elimu 24
Kielelezo 3.21: Asilimia ya Matumizi ya TEHAMA kulingana na Mahali pa Kuishi kwa Tanzania Bara na Zanzibar 26
Kielelezo 3.24: Asilimia ya Matumizi ya Huduma za Kifedha kwa Mkoa wa Makazi kwa Tanzania Bara na Zanzibar 27
Kielelezo 3.27: Mgawanyo kwa Asilimia wa Washiriki Waliofikia Kizingiti cha Kiashiria cha SDG 5.a.1 30
Kielelezo 3.28: Mgawanyo wa Asilimia ya Washiriki Waliofikia Kizingiti cha Kiashiria cha SDG 5.a.1 Kulingana na Eneo na Jinsia 31
Kielelezo 3.29: Alama ya Uwezeshwaji Kulingana na Eneo - Tanzania Bara/Zanzibar 32
Kielelezo 3.30: Alama ya Uwezeshwaji – Ngazi ya Kanda 33
Kielelezo 3.31: Mgawanyo wa Matumizi ya Makundi ya Chakula kwa Asilimia....... 36
Kielelezo 3.32: Asilimia ya Matumizi ya Vyakula Vingine Kikanda 37
Kielelezo 3.33: Asilimia ya Matumizi ya Wadudu Wanaoliwa na Protini ya Wanyama Wengine wadogo na Mafuta ya Mawese Mekundu kikanda 38

ORODHA YA MAJEDWALI

Jedwali 2.1: Mgawanyo wa Sampuli ya Moduli ya WEN kwa Kaya Zilizochaguliwa Kulingana na Kundi la Wahojiwa na Eneo 4

Jedwali 3.1: Asilimia ya Wanawake na Wanaume Walioshiriki katika Aina Mbalimbali za Shughuli za Kulipwa na Zisizolipwa katika Siku Saba Zilizopita kabla ya Utafiti – Ngazi ya Taifa 15

Jedwali 3.2: Ushiriki katika Shirika kwa Aina ya Kundi (%) 20

Jedwali 3.3: Uongozi katika Mashirika kwa Aina ya Kundi na Mahali (%) 22

Jedwali 3.4: Uongozi Katika Shirika kwa Aina ya Kundi na Kanda (%) 23

Jedwali 3.5: Mitazamo ya Ushirikishwaji wa Jamii na Uongozi (kwa Asilimia) 25

Jedwali 3.6: Upatikanaji wa Mikopo ya Kifedha Kulingana na Aina ya Taasisi na Eneo la Kijiografia (kwa Asilimia) 28

Jedwali 3.7: Umiliki wa Mali, Nyaraka na Usalama wa Umiliki Unaodhaniwa (kwa Asilimia) 29

Jedwali 3.9 Matokeo ya Uwezeshwaji 32

VIFUPISHO VYA MANENO

50x2030	Mpango wa 50x2030 wa Kuziba Pengo la Takwimu za Kilimo
AASS	Utafiti wa Kilimo wa Mwaka
ARNS	Mkakati wa Lishe wa Kanda ya Afrika
ASLMs	Wizara Zinazoongoza Sekta ya Kilimo
CAPI	Mahojiano kwa Njia ya Kompyuta (CAPI)
EA	Eneo la Kuhesabia (Enumeration Area)
FAO	Shirika la Chakula na Kilimo la Umoja wa Mataifa
FYDP III	Mpango wa Tatu wa Maendeleo wa Miaka Mitano
GBV	Ukatili wa Kijinsia
GSARS	Takwimu Endelevu za Kilimo na Maeneo ya Vijijini Duniani
HDDS	Alama ya Uanuwai wa Lishe ya Kaya
IDDS	Alama ya Uanuwai wa Lishe ya Mtu Binafsi
IPV	Ukatili wa Mwenza wa Karibu
MDD-W	Kiwango cha Chini cha Uanuwai wa Lishe kwa Wanawake
NBS	Ofisi ya Taifa ya Takwimu
MoCDGEC	Wizara ya Maendeleo ya Jamii, Jinsia, Wazee na Watoto
MoCDGWSG	Wizara ya Maendeleo ya Jamii, Jinsia, Wanawake na Makundi Maalum
MoH	Wizara ya Afya
NCDs	Magonjwa Yasiyo ya Kuambukiza
NMNAP II	Mpango wa Kitaifa wa Utekelezaji wa Masuala ya Lishe wa Sekta Mtambuka - Awamu ya Pili
OCGS	Ofisi ya Mtakwimu Mkuu wa Serikali
SDGs	Malengo ya Maendeleo Endelevu
TFNC	Taasisi ya Chakula na Lishe Tanzania
UN	Umoja wa Mataifa
UDSM	Chuo Kikuu cha Dar es Salaam
UDOM	Chuo Kikuu cha Dodoma
WB	Benki ya Dunia
WEN	Uwezeshwaji Wanawake na Lishe
WHO	Shirika la Afya Duniani

DIBAJI

Tuna heshima kubwa kuwasilisha ripoti ya matokeo muhimu ya moduli ya Uwezeshwaji Wanawake na Lishe (WEN), iliyotekelezwa kama sehemu ya Utafiti wa Kilimo wa Mwaka (AASS) 2023/24. Moduli hii inaashiria hatua muhimu katika kuimarisha mfumo wa takwimu wa Taifa wa Tanzania kwa kujumuisha mitazamo ya kijinsia na lishe katika ukusanyaji wa takwimu za kilimo.

Matokeo yanatoa ushahidi thabiti kwamba Uwezeshwaji wanawake na lishe vina uhusiano wa karibu. Wanawake wanapokuwa na ushawishi mkubwa zaidi katika kufanya maamuzi, upatikanaji wa huduma bora za kifedha, haki za umiliki wa mali, na upatikanaji ulioboreshwa wa teknolojia za habari na mawasiliano, wana uwezekano mkubwa zaidi wa kupata mchanganyiko bora wa vyakula na kuchangia vyema katika uhakika wa chakula na lishe wa kaya. Wakati huo huo, matokeo yanaangazia pengo la kijinsia linaloendelea ambalo linahitaji umakini endelevu wa kisera na hatua zilizoratibiwa.

Mafanikio haya yanaakisi ushirikiano imara kati ya Ofisi ya Taifa ya Takwimu na Ofisi ya Mtakwimu Mkuu wa Serikali Zanzibar, zikishirikiana kwa karibu na Wizara Zinazoongoza Sekta ya Kilimo, Wizara ya Maendeleo ya Jamii, Jinsia, Wanawake na Makundi Maalum, Wizara ya Maendeleo ya Jamii, Jinsia, Wazee na Watoto, Wizara ya Afya Zanzibar, Taasisi ya Chakula na Lishe Tanzania, Chuo Kikuu cha Dar es Salaam, Chuo Kikuu cha Dodoma na washirika wa maendeleo. Tunatambua kwa dhati msaada muhimu wa kiufundi kutoka Shirika la Chakula na Kilimo la Umoja wa Mataifa na msaada wa kimkakati kutoka Benki ya Dunia kupitia Mpango wa 50x2030. Pia tunatoa shukrani zetu kwa wafanyakazi wote walioshiriki katika zoezi hili na wananchi wote Tanzania Bara na Zanzibar ambao ushiriki wao uliwezesha kukamilisha ripoti hii.

Tunaamini kuwa ripoti hii itatumika kama chanzo cha ushahidi kinachoaminika kwa watunga sera, watafiti, wadau wa maendeleo, na asasi za kiraia. Kwa kutumia takwimu kufanya maamuzi, Tanzania inaweza kuharakisha maendeleo kuelekea usawa wa kijinsia, kuimarisha usalama wa chakula na lishe, na kukuza maendeleo na haki kwa wote.

Dkt. Amina Msengwa	**Salum Kassim Ali**
Mtakwimu Mkuu wa Serikali	Mtakwimu Mkuu wa Serikali
Ofisi Taifa ya Takwimu	Ofisi ya Mtakwimu Mkuu wa Serikali- Zanzibar

1 UTANGULIZI

1.1 Usuli

Ripoti ya Uwezeshwaji Wanawake na Lishe (WEN) ni sehemu ya Utafiti wa Kilimo wa Mwaka 2023/24. Inaunganisha vipaumbele viwili vya maendeleo vinavyohusiana kwa karibu, Uwezeshwaji wanawake na lishe, ili kuelewa vyema jinsi mwingiliano wa kijinsia ndani ya kaya za kilimo unavyoathiri uhakika wa chakula, afya, na ustawi kwa ujumla.

Uwezeshwaji wanawake unahusu uwezo wa wanawake wa kufanya maamuzi ya kimkakati maishani katika mazingira ambapo maamuzi haya yalikuwa yamezuiliwa hapo awali. Ahadi za kimataifa za usawa wa kijinsia, ikiwemo Tamko la Beijing la 1995 na Malengo ya Maendeleo Endelevu (SDGs) hasa Lengo namba Tano, zimeimarisha wito wa kuboresha upimaji wa uwezeshwaji. Kujibu hilo, Kipimo cha Uwezeshwaji Wanawake kwa Mifumo ya Kitaifa ya Takwimu (WEMNS) kilitengenezwa na Taasisi ya Kimataifa ya Utafiti wa Sera za Chakula kwa kushirikiana na Chuo Kikuu cha Oxford, Chuo Kikuu cha Emory, na Benki ya Dunia ili kutoa mfumo uliopangiliwa wa kutathmini uwezo wa wanawake wa kufanya maamuzi na upatikanaji wa rasilimali. Moduli hii pia inalingana na Lengo la Maendeleo Endelevu namba 5.a.1, linalohusiana na haki salama za ardhi za wanawake na wanaume, ikitambua kuwa haki za umiliki, urithi, na uhamisho ni za msingi kwa Uwezeshwaji kiuchumi.

Lishe katika ripoti hii imepimwa kwa kutumia Idadi ya Chini ya Makundi ya Chakula kwa Wanawake (MDD-W), kiashiria cha kimataifa kinachoungwa mkono na Shirika la Chakula na Kilimo la Umoja wa Mataifa na Shirika la Afya Duniani. MDD-W hutathmini iwapo wanawake wa umri wa kuzaa hula angalau makundi matano kati ya kumi ya chakula ndani ya kipindi cha saa 24, ikionesha uwezekano mkubwa wa kupata angalau virutubisho vya kutosha. Pia inachangia katika Lengo la Maendeleo Endelevu namba 2.2 linalohusiana na kumaliza aina zote za utapiamlo na inasisitiza kuwa ubora wa lishe, si tu wingi wa chakula, bali muhimu kwa afya na tija.

Moduli ya WEN inaendana na ahadi pana za maendeleo za Tanzania, Lengo namba 1 la Maendeleo endelevu Duniani (kumaliza umaskini), Lengo 2 (kumaliza njaa na kuboresha usalama wa chakula na lishe), Lengo 3 (kuhakikisha maisha yenye afya), Lengo 5 (usawa wa kijinsia), na Lengo 10 (kupunguza ukosefu wa usawa). Ahadi hii inaakisiwa zaidi katika mifumo ya kitaifa kama vile Dira ya Taifa 2025, Mpango wa Tatu

wa Maendeleo wa Miaka Mitano (FYDP III: 2021/22–2025/26), na Mpango wa Kitaifa wa Utekelezaji wa Masuala ya Lishe wa Sekta Mtambuka II (NMNAP II: 2021–2026), ambayo yote yanasisitiza umuhimu wa usawa wa kijinsia na lishe bora kwa maendeleo jumuishi na endelevu. Aidha, Tanzania inatekeleza Mkakati wa Lishe wa Umoja wa Afrika (2015–2025), ambao unatambua usalama wa lishe kama nguzo kuu ya usalama wa chakula na lishe.

Matokeo yanaonesha kwamba wanawake waliowezeshwa wana uwezekano mkubwa zaidi wa kupata rasilimali, kushiriki katika kufanya maamuzi, na kupata milo mbalimbali na yenye lishe bora. Kwa kuunganisha uwezeshwaji na uanuwai wa chakula, ripoti ya WEN inatoa taswira muhimu kwa kuarifu sera za kilimo na lishe zinazozingatia jinsia na kuharakisha maendeleo ya kitaifa jumuishi.

Ripoti hii ya matokeo muhimu inatoa muhtasari wa baadhi ya matokeo yaliyochaguliwa kutoka Moduli ya WEN ya mwaka 2023/24. Uchambuzi wa kina zaidi wa takwimu umetolewa katika ripoti kubwa.

1.2 Malengo ya Moduli ya Uwezeshwaji Wanawake na Lishe (WEN)

Lengo kuu la Moduli ya Uwezeshwaji Wanawake na Lishe lilikuwa kuzalisha takwimu za kuaminika, zilizotenganishwa kwa jinsia kuhusu vipengele muhimu vya uwezeshwaji na lishe miongoni mwa kaya zinazojishughulisha na kilimo, ili kutoa taarifa kwa sera na programu zinazozingatia jinsia na lishe Tanzania.

Malengo mahususi ya Moduli ya WEN yalikuwa:

i. Kutathmini ushiriki wa wanaume na wanawake katika kazi zinazolipwa na zisizolipwa, uongozi wa jamii, na kufanya maamuzi ndani ya kaya;
ii. Kutathmini upatikanaji na udhibiti wa huduma za kifedha, mali, na Tehama miongoni mwa wanaume na wanawake katika kaya za kilimo;
iii. Kurekodi uzoefu wa wanawake unaohusiana na unyanyasaji wa kingono na kubaini maeneo ya udhaifu;
iv. Kupima uanuwai wa chakula cha kaya na hali ya lishe kwa kukusanya takwimu za matumizi ya chakula ya saa 24 kutoka kwa wanawake; na
v. Kuelewa uhusiano kati ya Uwezeshwaji wanawake na uanuwai wa chakula kwenye kaya za kilimo.

2 METHODOLOJIA

2.1 Muundo wa Utafiti

Moduli ya Uwezeshwaji Wanawake na Lishe (WEN) ilitekelezwa kama sehemu muhimu ya Utafiti wa Kilimo wa Mwaka 2023/24. Muundo huu ulibuniwa ili kuhakikisha matokeo yanayowakilisha taifa kwa ujumla, yaliyogawanywa kwa jinsia, eneo, na sifa muhimu za kijamii na kidemografia. Unafuata mbinu bora za kimataifa huku ikirekebishwa ili kukidhi muktadha wa kilimo, kijamii na kiuchumi wa Tanzania.

Utafiti ulitumia muundo wa sampuli ya mara moja, ukitumia dodoso zilizopangiliwa zilizojazwa kupitia mahojiano ya ana-kwa-ana kwa kutumia usaidizi wa kompyuta (CAPI) kwa ajili ya kuhakikisha usahihi, uthabiti, na uwasilishaji wa taarifa kwa wakati katika kipindi chote cha utafiti. Taarifa zilikusanywa kutoka mikoa yote 26 ya Tanzania Bara na mikoa 5 ya Zanzibar, zikijumuisha maeneo ya mijini na vijijini.Wadadisi na wasimamizi walipokea mafunzo maalumu ili kuimarisha uelewa wao wa viashiria vya uwezeshwaji wanawake, mienendo ya kijinsia, na lishe.

2.2 Muundo wa Sampuli

Dodoso la Uwezeshwaji Wanawake na Lishe lilitekelezwa kwa sampuli ndogo ya kaya za kilimo zilizochaguliwa kutoka kwenye Utafiti wa Kilimo wa Mwaka 2023/24. Sampuli hii ilitolewa kutoka kwenye idadi inayokadiriwa kuwa na kaya za kilimo 17,677,467 na iliundwa ili kutoa makadirio yanayowakilisha na ya kuaminika katika ngazi ya kitaifa. Makadirio hayo yanaweza kugawanywa kwa Tanzania Bara na Zanzibar, pamoja na maeneo ya mijini na vijijini, kanda tisa za kijiografia, na mikoa yote 31 ya Tanzania.

Kwa ujumla, sampuli ya moduli ya WEN ilihusisha watu 5,750, wakiwemo wanaume 2,800 na wanawake 2,950, kama inavyooneshwa katika Jedwali 2.1. Muundo wa sampuli ulihakikisha uwiano wa kijinsia na kuwezesha uchambuzi kwa jinsia na makundi ya umri, huku ukiruhusu uchambuzi wa kina katika ngazi mbalimbali. Ni muhimu kutambua kuwa jumla ya watu 4,405 (wanawake 2,486 na wanaume 1,919) walihojiwa kwa mafanikio. Hii inaakisi sehemu ya kaya zilizochaguliwa ambazo zilikamilisha mchakato wa utafiti, ikijumuisha zile zilizokubali kushiriki, zilikuwa na wanakaya wanaostahili, walikuwepo wakati wa mahojiano, na walitoa ridhaa ya kujibu dodoso la WEN, kama inavyooneshwa katika Jedwali 2.1.

Jedwali 2.1: Mgawanyo wa Sampuli ya Moduli ya WEN kwa Kaya Zilizochaguliwa Kulingana na Kundi la Wahojiwa na Eneo

Sampuli ndogo	Kundi la wahojiwa	Tanzania Bara	Zanzibar	Jumla	Maelezo ya sampuli
Sampuli ndogo A	Wanaume wenye umri wa miaka 18–64	2,250	550	2,800	Mwanaume mmoja alichaguliwa kwa nasibu katika kila kaya iliyochaguliwa
Sampuli ndogo B	Wanawake wenye umri wa miaka 18–49 na 50–64	2,400	550	2,950	Mwanamke mmoja wa miaka 18–49 na mmoja wa miaka 50–64 walichaguliwa kwa nasibu katika kila kaya
Jumla ya sampuli		**4,650**	**1,100**	**5,750**	**Jumla ya kaya zilizochaguliwa kwenye moduli ya WEN**

2.3 Viashiria vya Uwezeshwaji Wanawake na Lishe

2.3.1 Viashiria vya Kipimo cha Uwezeshwaji Wanawake kwa Mifumo ya Kitaifa ya Takwimu (WEMNS)

Mfumo wa Uwezeshwaji Wanawake na Lishe (WEN) uliunganisha vipengele viwili katika maendeleo ya binadamu, uwezo wa kuchukua hatua na Lishe vinavyofanya kazi pamoja katika muktadha wa kilimo. Kiini cha mfumo huu ni Kipimo cha Uwezeshwaji Wanawake kwa Mifumo ya Takwimu za Kitaifa (WEMNS), kilichotengenezwa na IFPRI, Chuo Kikuu cha Oxford, Chuo Kikuu cha Emory, na Benki ya Dunia, kwa ajili ya kuingizwa katika tafiti za kitaifa zenye mada nyingi, kikitoa kipimo kifupi lakini chenye vipengele vingi vya uwezo unaotumika kwa wanawake na wanaume. Taarifa zilizokusanywa katika sehemu ya Uwezeshwaji Wanawake ziliandaliwa katika viashiria vya WEMNS na vya Lishe.

Ili kuweka Uwezeshwaji wanawake katika muktadha, moduli ilipima:

i. Ushiriki wa wanawake na wanaume katika shughuli za kulipwa na zisizolipwa;

ii. Ufanyaji maamuzi katika ngazi ya kaya na mtu binafsi, ikiwa ni pamoja na mgawanyo wa muda, matumizi, na maamuzi yanayohusiana na afya;

iii. Ufahamu wa haki, mitazamo kuhusu ukatili wa kijinsia, na uhuru katika kuanzisha familia na maamuzi ya maisha;

iv. Upatikanaji na matumizi ya huduma za kifedha, umiliki wa mali, mikopo, na teknolojia za habari na mawasiliano (ICT); na

v. Ushiriki wa jamii, uongozi, na kujiamini katika ushiriki wa kiraia.

Mbinu hii mseto inaruhusu uwezeshwaji kufasiriwa kwa uhuru kutoka kwa vizuizi vingi, vya wakati mmoja badala ya mafanikio katika eneo lolote moja. Inatoa msingi thabiti lakini rahisi kueleweka kwa ajili ya kulinganisha kati ya makundi, maeneo, na jinsia.

WEMNS hupima uwezeshwaji kupitia **nyanja nne za uwezo wa kuchukua hatua**:

Kama inavyooneshwa katika Kielelezo namba 2.1 hapa chini, dhana ya uwezo wa kuchukua hatua imepangwa katika sehemu nne muhimu ambazo kwa pamoja huamua uwezo wa wanawake kutenda kulingana na malengo yao, kufanya maamuzi ya kimkakati maishani, na kushiriki kikamilifu katika jamii.

Kielelezo 2.1: Mfumo wa Dhana kwa ajili ya Nyanja za Wanawake

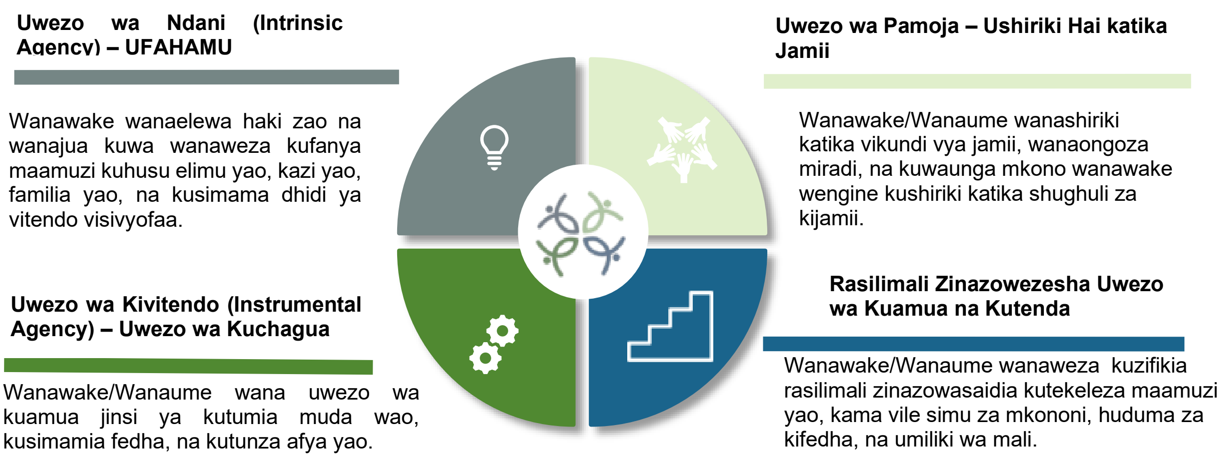

Sio nyanja zote za WEMNS zinazowahusu wanaume na wanawake wote. Ingawa wanawake wanatathminiwa katika nyanja zote nne, nyanja ya kudai haki ni maalum kwa wanawake na kwa hivyo haikusanywi kwa wanaume. Hata hivyo, Wanaume wenye umri wa miaka 18-64 pia walihojiwa kuhusu mada zilizochaguliwa, ili kuruhusu ulinganisho wa kijinsia katika kufanya maamuzi, ushiriki, na upatikanaji wa huduma.

Mfumo wa Ukadiriaji na Uainishaji wa Uwezeshwaji

Wahojiwa walioonesha ushawishi mkubwa au makubaliano ya juu na destruri za usawa wa kijinsia, walihesabiwa kama **"wasiokuwa na vikwazo"**

Alama ya uwezeshwaji kwa kila mtu ni sehemu iliyopima uzito wa viashiria ambavyo hawana vikwazo.

- Wale wasio na vizuizi kwa angalau asilimia 70 ya viashiria wanachukuliwa kuwa *wamewezeshwa kwa ujumla*.
- Wale waliozuiliwa kwa zaidi ya asilimia 30 wanachukuliwa kuwa hawajawezeshwa.

Kutokana na hivi, vipimo viwili vya muhtasari vinahesabiwa:

- **Uwiano wa Idadi ya Watu Wasiowezeshwa (H)** – sehemu ya watu wanaoainishwa kuwa hawajawezeshwa; na
- **Alama ya Wastani ya Kukosa Uwezo (A)** – wastani wa kiwango cha kunyimwa au vikwazo miongoni mwa watu wasiowezeshwa
- **Zidisho la (H × A)** hupunguzwa kutoka 1 ili kutoa **Alama ya Uwezeshwaji ya WEMNS**.

2.3.2 Viashiria Vya Lishe

Ili kupata ubora wa lishe ya wanawake, moduli ya WEN ilitumia kiashiria cha **Kiwango cha Chini cha Uanuwai wa Lishe kwa Wanawake (MDD-W)**, kilichopitishwa na FAO na WHO kama kiwango cha kimataifa cha kutathmini utoshelevu wa virutubisho vidogo miongoni mwa wanawake wa umri wa kuzaa.

Kila mwanamke aliulizwa kukumbuka vyakula na vinywaji vyote alivyotumia katika kipindi cha saa 24 zilizopita kabla ya utafiti. Vyakula hivi viligawanywa katika **makundi 10 ya chakula yanayotumiwa mara kwa mara:**

1. Nafaka, mizizi na viazi vikuu, na ndizi za kupika;
2. Jamii za kunde;
3. Jamii za karanga na mbegu zenye mafuta;
4. Maziwa na bidhaa za maziwa;
5. Nyama, kuku, na samaki;
6. Mayai;
7. Mboga za majani ya kijani kilichokolea;
8. Matunda na mbogamboga nyingine zenye vitamini-A kwa wingi;
9. Matunda mengine; na
10. Mboga nyingine.

Kutoka kwenye orodha ya chakula, vipimo viwili vya ziada vilifanyika:

i. **Alama ya Uanuwai wa Makundi ya Chakula (FGDS):** Ni kipimo kinachotumika kupima idadi ya makundi tofauti ya chakula yaliyoliwa katika kipindi cha rejea, chenye thamani kati ya 0 (ikimaanisha hakuna kundi lolote la

chakula kati ya makundi kumi ya chakula yaliyobainishwa lililoliwa) na 10 (ikimaanisha makundi yote kumi ya chakula yaliyoainishwa yaliliwa).

ii. **Kizingiti cha MDD-W:** kinatimizwa wakati chakula kilichojumuisha angalau makundi matano au zaidi (≥5) vililiwa katika saa 24 zilizopita.

Ili kuweka ubora wa lishe katika muktadha, moduli pia ilipima:

- Matumizi ya vyakula bora (matunda, mbogamboga, jamii za kunde, maziwa, samaki, nyama isiyo na mafuta);
- Matumizi ya vyakula vingine/visivyo na lishe bora au hatarishi kwa afya (kama peremende, vitafunwa vya kukaanga kwenye mafuta mengi, vinywaji vyenye sukari);
- Matumizi ya vyakula vya jadi vyenye protini kuoka kwa viumbe wadogo (k.m., dagaa, wadudu wanaoliwa, au vyanzo vingine muhimuvinavyokubaliwa na jamii); na
- Matumizi ya mafuta ya mawese mekundu kama chanzo muhimu cha vitamini-A.

Pamoja, viashiria hivi vinaonesha ufaulu wa lishe na mifumo mipya inayojitokeza ya mabadiliko ya lishe, na hivyo kuwapa watunga sera mtazamo wa usawa kuhusu hatari na fursa za lishe.

Uanuwai wa chakula kwa wanawake ulitathminiwa kupitia ukumbusho wa matumizi ya makundi ya chakula katika kipindi cha saa 24 kabla ya utafiti.

3 MATOKEO MUHIMU

3.1 Matokeo ya Uwezeshwaji Wanawake Kitaifa

Matokeo ya kitaifa yanaonesha pengo dhahiri na la kudumu la kijinsia katika uwezeshwaji. Kwa skeli ya kutoka 0 hadi 1, wanawake wana alama ya wastani ya uwezeshwaji ya 0.45 ikilinganishwa na 0.57 kwa wanaume, na kusababisha tofauti ya alama 0.12. Pengo hili linaashiria kuwa wanawake wana mamlaka na udhibiti mdogo wa kufanya maamuzi kuliko wanaume ndani ya jamii zilezile. Tofauti hii inaonekana wazi sio tu katika alama za jumla bali pia katika upana na kina cha vikwazo vinavyokabiliwa navyo (Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 4) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24).

Takriban wanawake tisa kati ya kumi wameainishwa kama wasio na mamlaka, ikilinganishwa na takriban wanaume nane kati ya kumi. Zaidi ya hayo, wanawake wasio na mamlaka huwa na uwezekano wa kupata vikwazo vya kiwango cha juu kidogo, ikimaanisha wanakabiliwa na vikwazo katika nyanja nyingi kwa wakati mmoja. Kwa takwimu kamili, zaidi ya wanawake milioni 8.5 na wanaume milioni 6.4 katika kaya za kilimo wanakabiliwa na upungufu mkubwa wa mamlaka. Ingawa ukosefu wa mamlaka umeenea miongoni mwa idadi ya watu, unabaki kuwa mkubwa zaidi kwa wanawake.

Sehemu zifuatazo zinawasilisha muhtasari wa utendaji wa Tanzania katika maeneo manne ya WEMNS: Kudai Haki, Kufanya Maamuzi, Kushiriki katika Jamii, na Kuhamasisha Rasilimali.

3.2 Uwezeshwaji Wanawake kwa Kila Kipimo

3.2.1 Kudai Haki (Wanawake Pekee)

i. Uhuru katika uchaguzi wa Njia za Kujikimu Kimaisha

Kitaifa, ni wanawake 646 tu kati ya 2,486 katika kaya za kilimo, sawa na asilimia 26, wanaona kwamba wanawake wanapaswa kuwa na uhuru wa kufanya maamuzi yao wenyewe kuhusu masuala ya maisha. Hii ina maana kwamba karibu wanawake watatu kati ya wanne hawaungi mkono kikamilifu uhuru wa kiuchumi wa wanawake.

Kuna tofauti dhahiri za kikanda. Uungwaji mkono wa uhuru wa wanawake kufanya maamuzi ya maisha yao ni mkubwa zaidi Zanzibar, ambapo wanawake 268 kati ya

597 (44.9%) wanakubaliana, ikilinganishwa na wanawake 434 kati ya 1,889 (23%) Tanzania Bara. Hii inaashiria kuwa mitazamo kuhusu uhuru wa kiuchumi wa wanawake inatofautiana sana kutoka eneo moja hadi jingine (Kielelezo 3.1).

Kielelezo 3.1: Mgawanyo wa Asilimia wa Uidhinishaji wa Uhuru wa Wanawake katika Uchaguzi wa Maisha wa Kujikimu Kulingana na Makazi

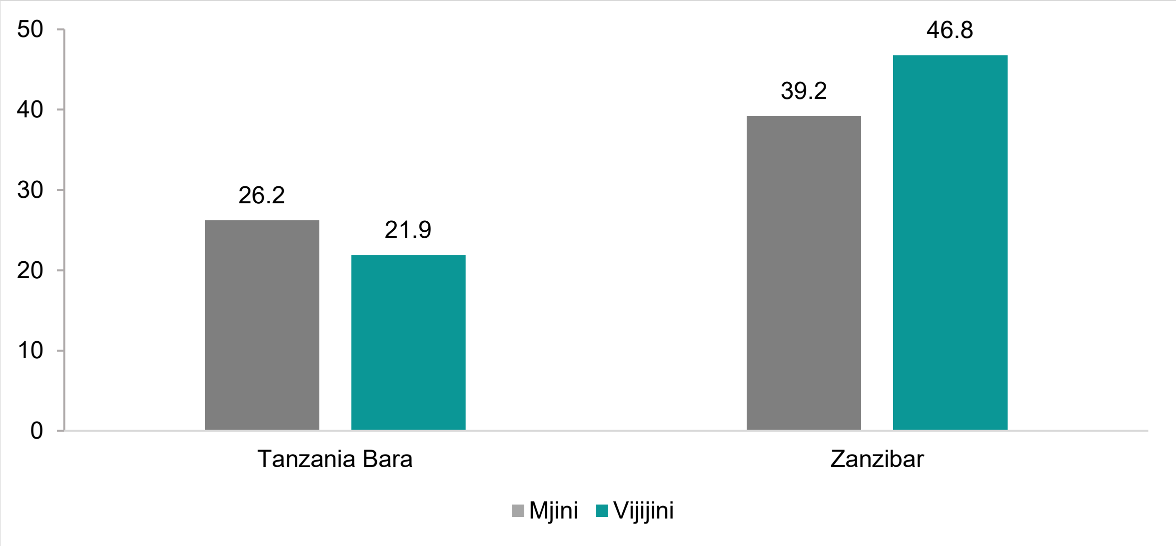

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 4) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

Kuna utofauti wa matokeo katika ngazi ya kanda. Matokeo katika Kielelezo cha 3.2 yanaonesha kuwa, katika kanda ya Kusini, takriban wanawake 51 kati ya 104 (49%) wanaunga mkono uhuru wa wanawake katika maamuzi juu ya njia za kujikimu kimaisha. Kwa upande mwingine, kanda ya ziwa, uungwaji mkono unashuka kwa kasi hadi wanawake 69 tu kati ya 596 (11.6%), ikiwa ni moja ya viwango vya chini kabisa vya uungwaji mkono kitaifa (Kilelezo 3.2).

Kielelezo 1.2: Mgawanyo wa Asilimia wa Uungwaji Mkono wa Uhuru wa Wanawake katika Uchaguzi wa Mwenendo wa Maisha kwa Kanda

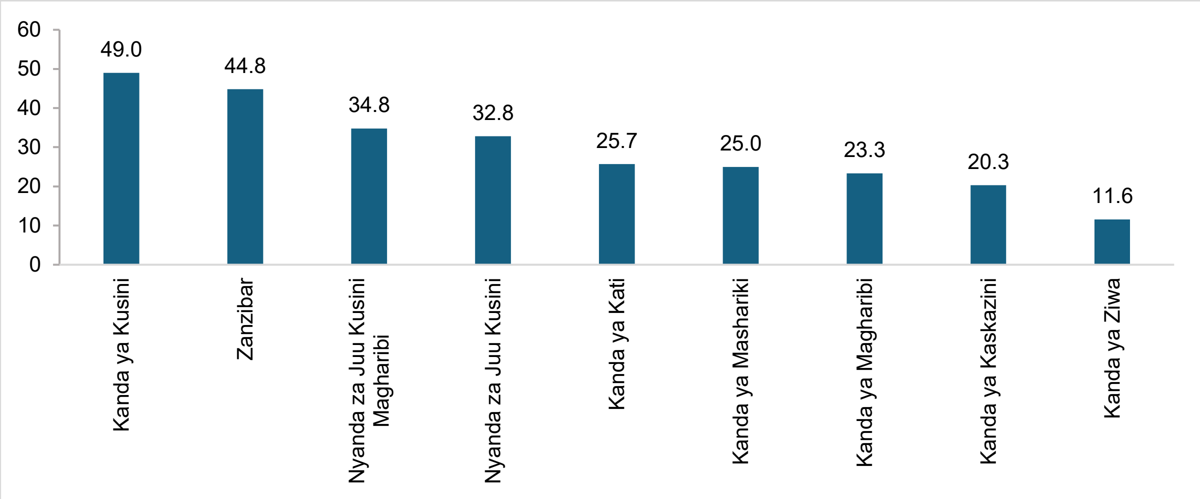

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 4) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

Tofauti kulingana na umri na uwezo wa kusoma na kuandika ni ndogo kiasi, ikionesha kuwa mabadiliko ya vizazi pekee hayatoshi kubadilisha desturi zilizopo. Mabadiliko katika elimu hayaendi kwa mtiririko wa moja kwa moja, huku uungwaji mkono ukiwa mdogo miongoni mwa wanawake ambao hawakumaliza elimu ya msingi, 65 kati ya 255 (25.5%). Hii inaonesha kuwa kusoma shule kwa sehemu tu hakupelekei moja kwa moja uungwaji mkono thabiti wa haki za kiuchumi za wanawake (Kielelezo 3.3).

Kielelezo 3.3: Asilimia ya Uungwaji Mkono wa Uhuru wa Wanawake Katika Uchaguzi wa Njia za Kujipatia Kipato Kulingana na Kiwango cha Elimu

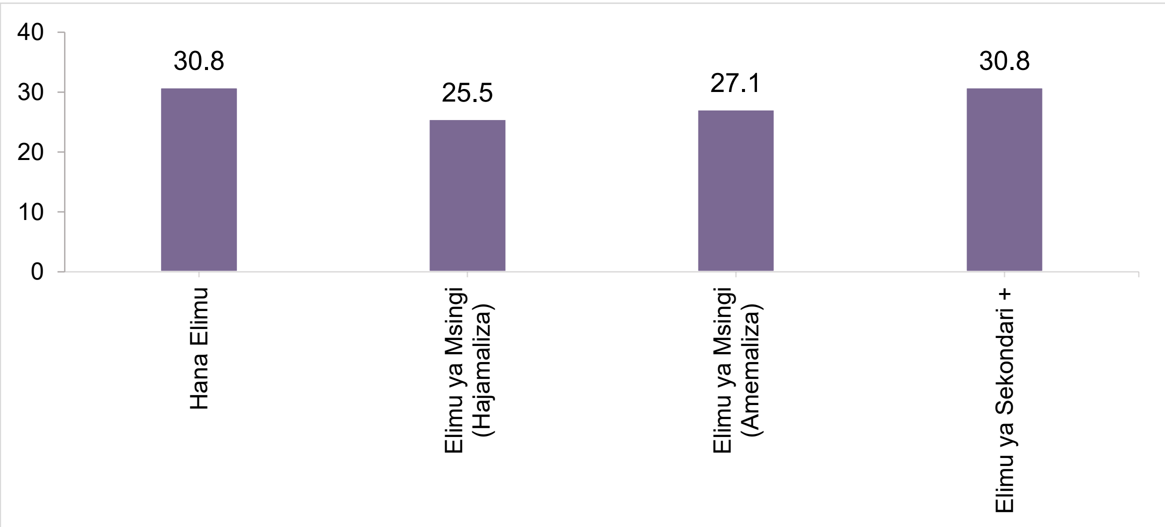

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 4) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

Kwa ujumla, matokeo yanaashiria kuwa Uwezeshwaji kiuchumi wa wanawake unazuiliwa si tu na upatikanaji wa rasilimali, bali pia na kanuni za kijamii zilizoota mizizi kuhusu jukumu la wanawake katika uzalishaji wa kipato ndani ya kaya za kilimo.

ii. Uhuru katika Uchaguzi wa Kuanzisha Familia

Uungwaji mkono wa uhuru wa wanawake katika maamuzi ya kuanzisha familia, kama vile maamuzi yanayohusiana na ndoa na kuzaa watoto, unabaki kuwa mdogo katika ngazi ya kitaifa. Ni wanawake 646 tu kati ya 2,486 (34.1%) katika kaya za wakulima wanaokubali kwamba wanawake wanapaswa kuwa na uhuru wa kufanya maamuzi haya. Hii inamaanisha kuwa takriban wanawake wanne kati ya kumi wanaunga mkono kikamilifu uhuru wa wanawake katika uchaguzi wa uundaji wa familia.

Uungwaji mkono kutoka kwa wanawake ni wa juu kidogo Tanzania Bara ambapo ni 620 kati ya 1889 (32.8%) ukilinganisha na Zanzibar ambapo ni 149 kati ya 597 (25.0%), wanaunga mkono, ingawa takwimu zote mbili zinaonesha kuwa takriban mwanamke mmoja kati ya watatu anaunga mkono kikamilifu uhuru wa wanawake katika uchaguzi wa kuanzisha familia. Wanawake wa mijini wanaonekana kuunga mkono zaidi kuliko wale wa vijijini, jambo linaloashiria kuwa kukabili mazingira tofauti ya kijamii kunaweza kuathiri mitazamo (Kielelezo 3.4).

Kielelezo 3.4: Mgawanyo kwa Asilimia wa Uidhinishaji wa Uhuru katika Uchaguzi wa Kuanzisha Familia Kulingana na Makazi

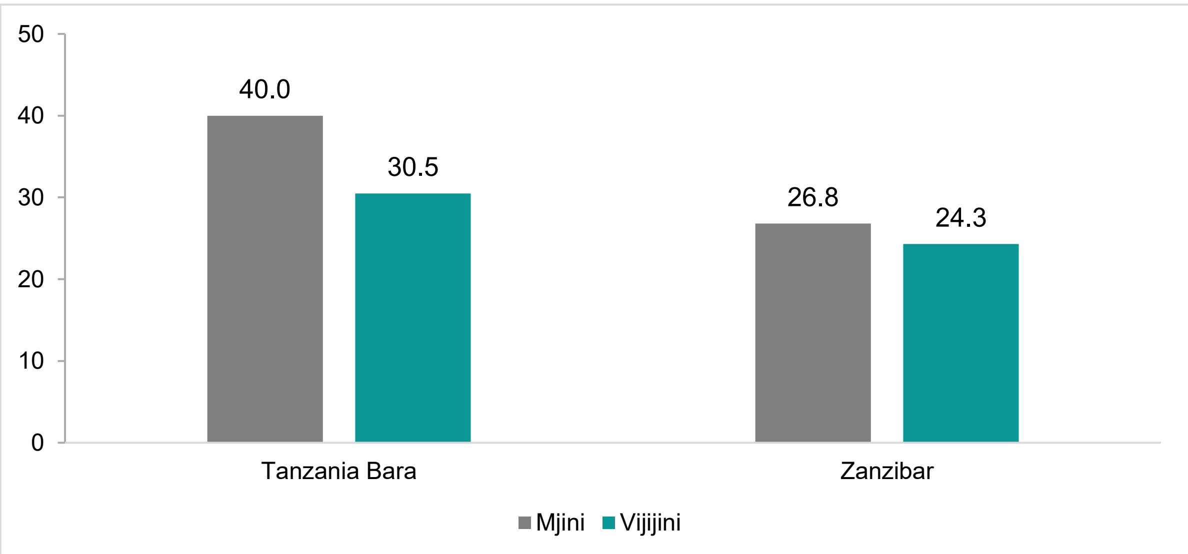

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 4) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

Tofauti za kikanda pia zinaonesha tofauti kubwa. Katika Kanda ya Kusini, uungwaji mkono ni mkubwa sana, huku wanawake 73 kati ya 104 (70.2%) wakionesha uungwaji mkono. Katika Kanda ya Mashariki, wanawake 108 kati ya 188 (57.4%) wanaunga mkono uhuru wa wanawake. Kinyume chake, ni wanawake 110 tu kati ya 596 (18.5%) katika Kanda ya Ziwa wanaoonesha uungaji mkono, jambo linaloashiria kuwa mila na desturi za ukandamizaji bado zinaendelezwa katika baadhi ya maeneo nchini (Kielelezo 3.5).

Kielelezo 3.5: Mgawanyo wa Asilimia wa Uungwaji Mkono wa Uhuru katika Uundaji wa Familia kwa Kanda

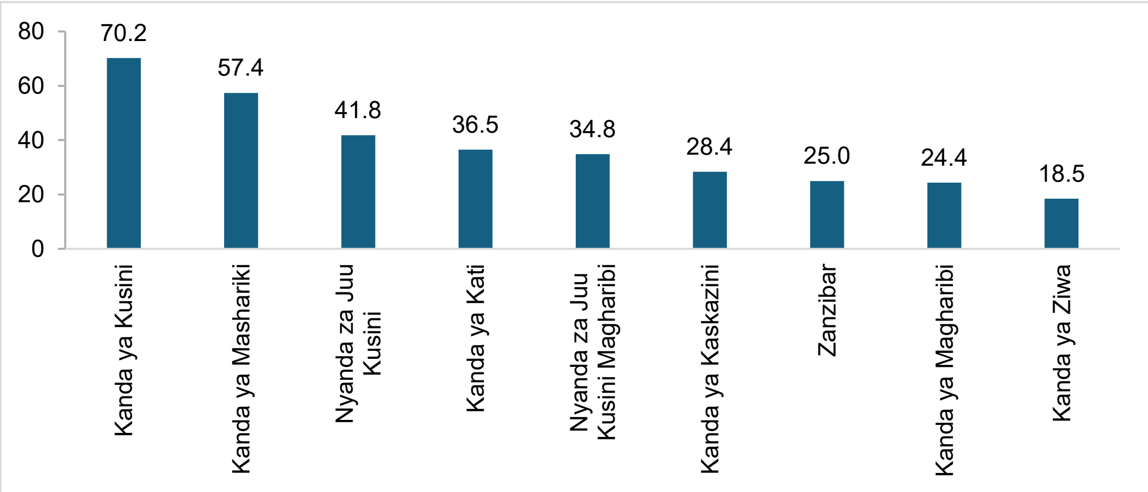

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 4) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

Tofauti kulingana na kiwango cha elimu zinaonesha tofauti kubwa. Wanawake wasio na elimu yoyote, 313 kati ya 480 (65.2%) na wale wenye elimu ya sekondari au zaidi, 229 kati ya 347 (66.0%) wanaripoti msaada mkubwa zaidi kuliko wanawake wenye elimu ya msingi iliyokamilika, 758 kati ya 1,388 (54.6%). Hii inaashiria kuwa uhusiano kati ya elimu na uwezeshwaji si wa moja kwa moja kila wakati (*Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 5) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24)*.

Kwa ujumla, matokeo haya yanaonesha kuwa uhuru binafsi wa wanawake ndani ya kaya unabaki kuwa usio sawa na unaoundwa sana na muktadha wa kikanda na kijamii kote Tanzania.

iii. Kukataa Unyanyasaji wa Kingono

Kukataa unyanyasaji wa kingono ni kiashiria muhimu cha uelewa na utambuzi wa haki za mtu binafsi. Kitaifa, wanawake 1,402 kati ya 2,486 (54.6%) katika kaya za kilimo

wanakataa aina zote za unyanyasaji, ikimaanisha kuwa karibu nusu hawajakataa aina zote za unyanyasaji wa kingono.

Mwenendo wa kijiografia ni tofauti na viashiria vingine. Ukataaji ni mkubwa zaidi Zanzibar, wanawake 447 kati ya 597 (sawa na asilimia 74.9), ikilinganishwa na Tanzania Bara, wanawake 1,014 kati ya 1,889 (sawa na asilimia 53.7). Wanawake wa mijini wana uwezekano mkubwa zaidi wa kukataa unyanyasaji kuliko wale wa vijijini, 379 kati ya 611 dhidi ya 1,084 kati ya 1,875 (asilimia 62.0 dhidi ya asilimia 57.8), ikiashiria kuwa mazingira ya mijini yanaweza kuathiri mitazamo.

Kuna tofauti kubwa za kikanda. Kiwango cha kukataa unyanyasaji wa kingono ni kikubwa kwa Zanzibar, 447 kati ya 597 (74.9%), kikifuatiwa na Kanda ya Magharibi (67.1%), na Kanda ya Kaskazini (62.8%), lakini ni kidogo sana katika Nyanda za Juu Kusini, 50 kati ya 134 (37.3%) (Kielelezo 3.6).

Kielelezo 3.6: Asilimia ya Kukataa Unyanyasaji wa Kingono Dhidi ya Wanawake Kulingana na Kanda

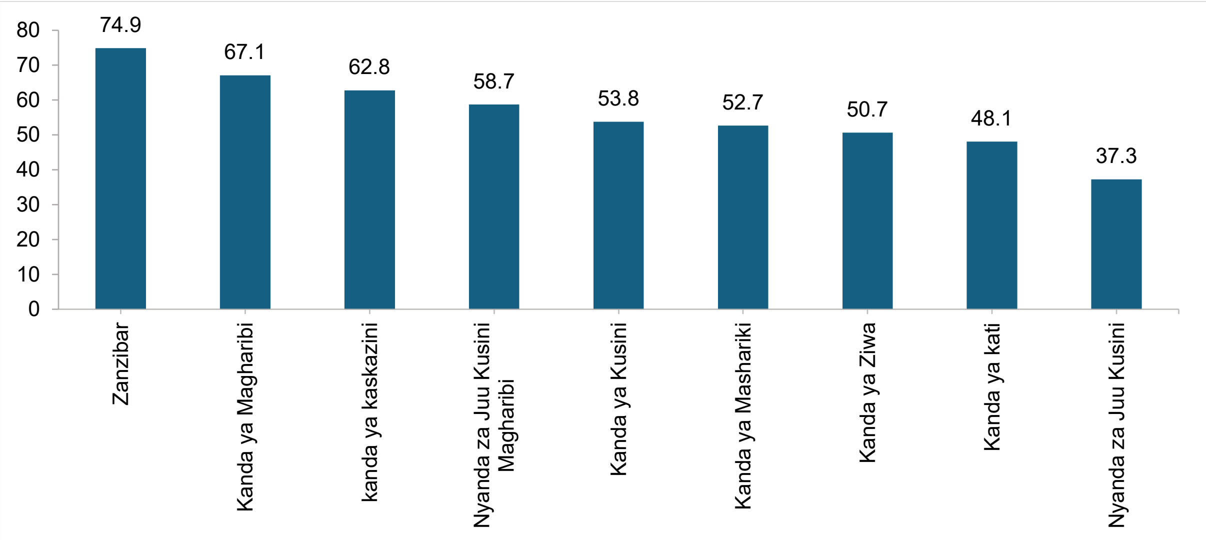

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 4) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

3.2.2 Kufanya Maamuzi (Wanaume na Wanawake)

Kipimo hiki kinapima kama wanawake na wanaume wana uwezo wa kuamua jinsi muda wao unavyotumika, namna fedha zinavyotumika, na maamuzi yanayohusu afya zao wenyewe. Pia kinapima kama haki hizo zinatafsiriwa kuwa uwezo halisi wa kufanya maamuzi ndani ya kaya na jamii.

Matokeo yanaonesha muundo dhahiri wa kijinsia: wanawake wana ushawishi mkubwa zaidi katika majukumu yasiyolipwa ya nyumbani na katika baadhi ya maamuzi kuhusu afya zao, wakati wanaume wanatawala zaidi maamuzi ya kifedha. Tofauti hizi zinatofautiana kulingana na kanda, maeneo ya mijini na vijijini, pamoja na hatua mbalimbali za maisha, jambo linaloonesha kutokuwiana katika uwezo wa kufanya maamuzi.

i. Ushawishi katika Mgawanyo wa Muda

Wanawake kutoka katika kaya za kilimo wanaripoti kuwa na ushawishi kidogo zaidi juu ya mgawanyo wa muda wao ikilinganishwa na wanaume. Miongoni mwa waliohojiwa, wanawake 1,052 kati ya 2,486 (43.3%) dhidi ya wanaume 756 kati ya 1,919 (39.4%) walionesha kuwa na udhibiti mkubwa juu ya jinsi muda wao unavyotumika (Kilelezo 3.7).

Kielelezo 3.7: Asilimia ya Ushawishi katika Upangaji wa Matumizi ya Muda katika Ngazi ya Taifa na kwa Tanzania Bara / Zanzibar

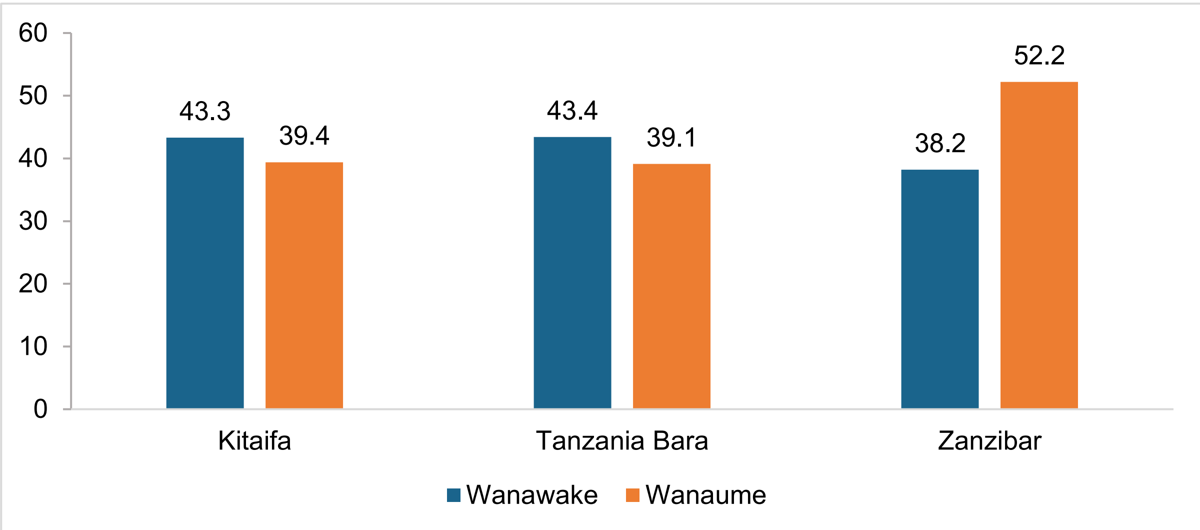

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 5) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

Matokeo yanaonesha kuwa wanawake wanabeba sehemu kubwa ya majukumu ya ndani ya kaya na huduma za familia. Asilimia 97.4 ya wanawake walihusika katika majukumu ya kaya ikilinganishwa na asilimia 50.7 ya wanaume, huku asilimia 91 ya wanawake wakijihusisha na kutunza wanafamilia wa kaya dhidi ya asilimia 57.1 ya wanaume.

Kwa upande mwingine, wanaume walionekana kushiriki zaidi katika shughuli za uzalishaji na kazi za kiuchumi. Asilimia 58.8 ya wanaume walijihusisha na shughuli

zisizo za kilimo ikilinganishwa na asilimia 38.1 ya wanawake, na pia wanaume waliongoza katika uzalishaji wa kilimo kwa biashara kwa asilimia 58.9 dhidi ya asilimia 39.5 ya wanawake (Jedwali 3.1).

Kwa mtazamo mpana, matokeo yanaonesha kuwa wanawake kwa kiasi kikubwa hudhibiti muda unaotumika katika majukumu yasiyolipwa ya nyumbani, ilhali wanaume bado wana ushawishi mkubwa zaidi katika muda unaotumika kwenye shughuli za kuzalisha kipato.

Jedwali 3.1: Asilimia ya Wanawake na Wanaume Walioshiriki katika Aina Mbalimbali za Shughuli za Kulipwa na Zisizolipwa katika Siku Saba Zilizopita kabla ya Utafiti – Ngazi ya Taifa

	Majukumu ya Kaya	Kutunza Wanafamilia wa Kaya	Kwenda Sokoni Kununua Mahitaji Muhimu	Shughuli za Kazi Zisizo za Kilimo	Uzalishaji wa Kilimo kwa Biashara	Uzalishaji wa Kilimo kwa Matumizi ya Kaya
Wanawake	97.4	91	64.9	38.1	39.5	54.3
Wanaume	50.7	57.1	47.5	58.8	58.9	65.7

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 5) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

ii. Ushawishi katika Maamuzi ya Matumizi Makubwa ya Fedha

Kitaifa, wanawake 984 kati ya 2,486 (39.6%) waliripoti kuwa na ushawishi mkubwa katika maamuzi ya matumizi makubwa ya fedha ikilinganishwa na wanaume 1,052 kati ya 1,919 (54.8%). Hii inaashiria kuwa wanawake wana mamlaka madogo zaidi ya kufanya maamuzi kuhusu matumizi makubwa ya kaya (Kielelezo 3.8).

Kielelezo 3.8: Asilimia ya Ushawishi katika Maamuzi ya Matumizi ya Fedha kulingana na Eneo la Kijiografia (Ngazi ya Taifa na Tanzania Bara/Zanzibar)

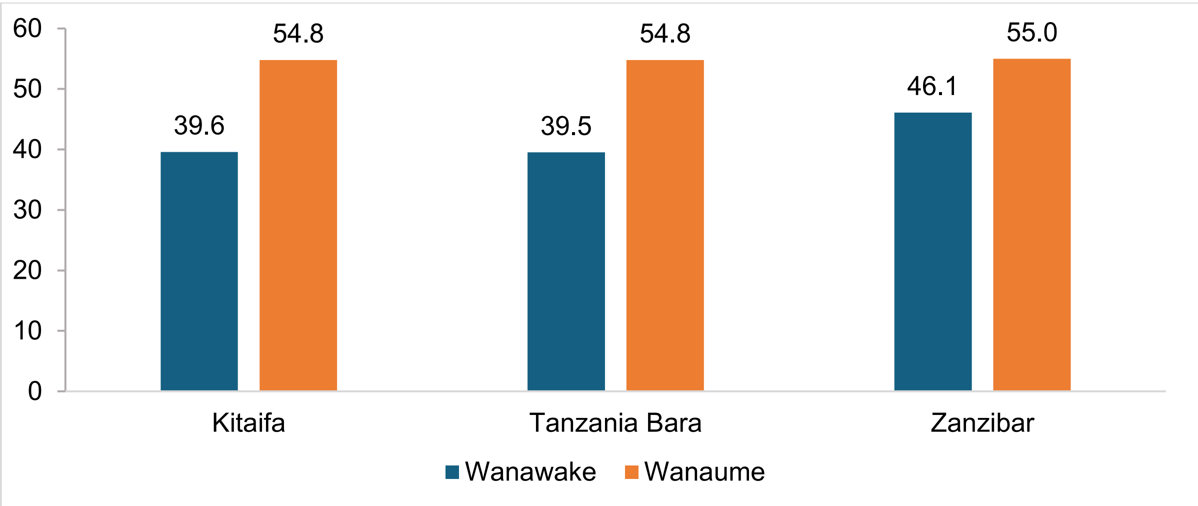

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A6) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

Mwelekeo wa wanaume kuwa na ushawishi mkubwa zaidi unaendelea kuonekana katika maeneo mengi, makundi ya umri na viwango vya elimu. Kanda ya Magharibi inaonesha tofauti kubwa, ambapo wanaume 68 kati ya 129 (52.4%) waliripoti kuwa na ushawishi mkubwa ikilinganishwa na wanawake 43 kati ya 164 (26.4%) pekee.

Hata hivyo, kuna tofauti katika baadhi ya maeneo. Katika Kanda ya Kusini, wanawake waliripoti ushawishi mkubwa zaidi kuliko wanaume, wanawake (77.7%) dhidi ya wanaume (65.8%). Vilevile, katika baadhi ya maeneo ya mijini Zanzibar, wanawake wanaonesha ushiriki mkubwa zaidi katika maamuzi ya kifedha (Kielelezo 3.9).

Kielelezo 3.9: Asilimia ya Ushawishi katika Maamuzi ya Matumizi ya Fedha Kulingana na Kanda

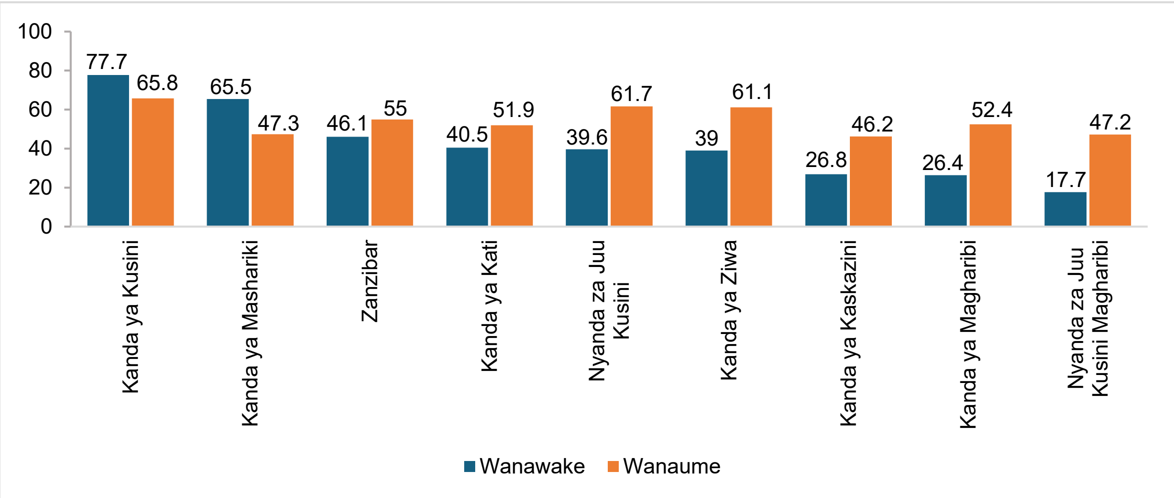

Jedwali la Kiambatisho (A6) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

Matokeo yanaonesha kuwa wanaume wana kiwango kikubwa zaidi cha ushawishi katika maamuzi ya matumizi ya fedha katika makundi yote ya umri ikilinganishwa na wanawake. Tofauti kubwa zaidi inaonekana katika kundi la vijana wenye umri wa miaka 18–29, ambapo wanaume walikuwa asilimia 49.7 dhidi ya asilimia 32.5 ya wanawake.

Kadri umri unavyoongezeka, ushawishi wa wanawake katika maamuzi ya kifedha huongezeka, hususan katika kundi la miaka 45–54 ambapo wanawake walifikia asilimia 49.5 ikilinganishwa na asilimia 55.6 ya wanaume, hivyo kupunguza pengo la kijinsia. Hata hivyo, wanaume waliendelea kuwa na ushawishi mkubwa zaidi katika makundi yote ya umri (Kielelezo 3.10).

Kielelezo 3.10: Asilimia ya Ushawishi katika Maamuzi ya Matumizi ya Fedha Kulingana na Kundi la Umri

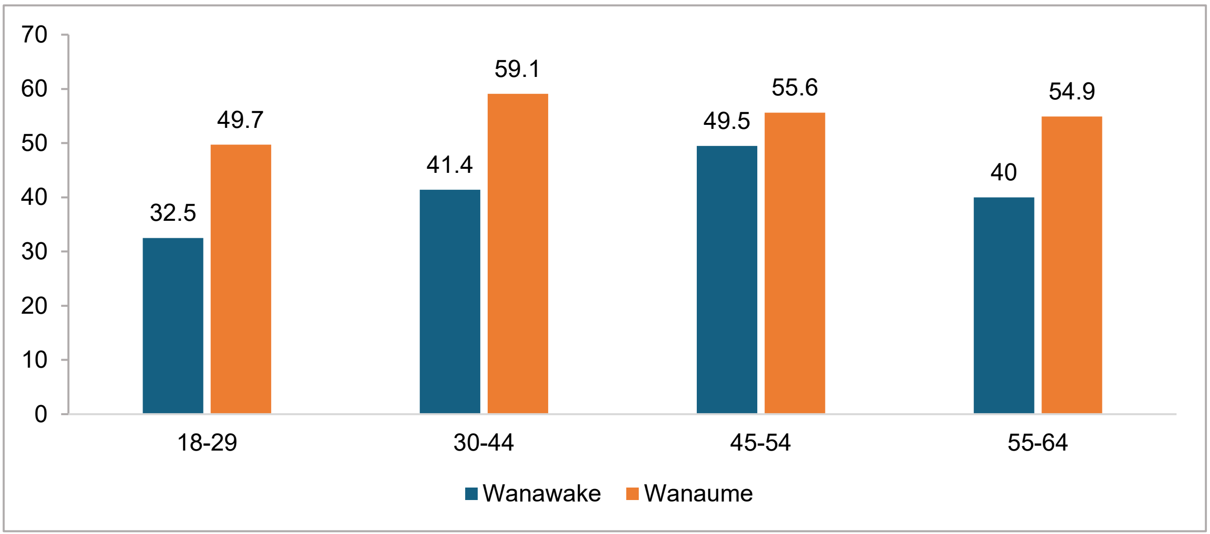

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A6) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

iii. Ushawishi katika Maamuzi Kuhusu Afya Yako Binafsi

Kitaifa, wanawake 1,616 kati ya 2,486 (65.0%) waliripoti kuwa na ushawishi mkubwa katika maamuzi yao ya afya ikilinganishwa na wanaume 1,318 kati ya 1,919 (68.7%), ikionesha kuwa tofauti ya kijinsia ni ndogo zaidi ikilinganishwa na ile iliyobainika katika maamuzi ya kifedha (Kielelezo 3.11).

Kielelezo 3.11: Asilimia ya Ushawishi katika Maamuzi Kuhusu Afya Binafsi Kulingana na Eneo la Kijiografia

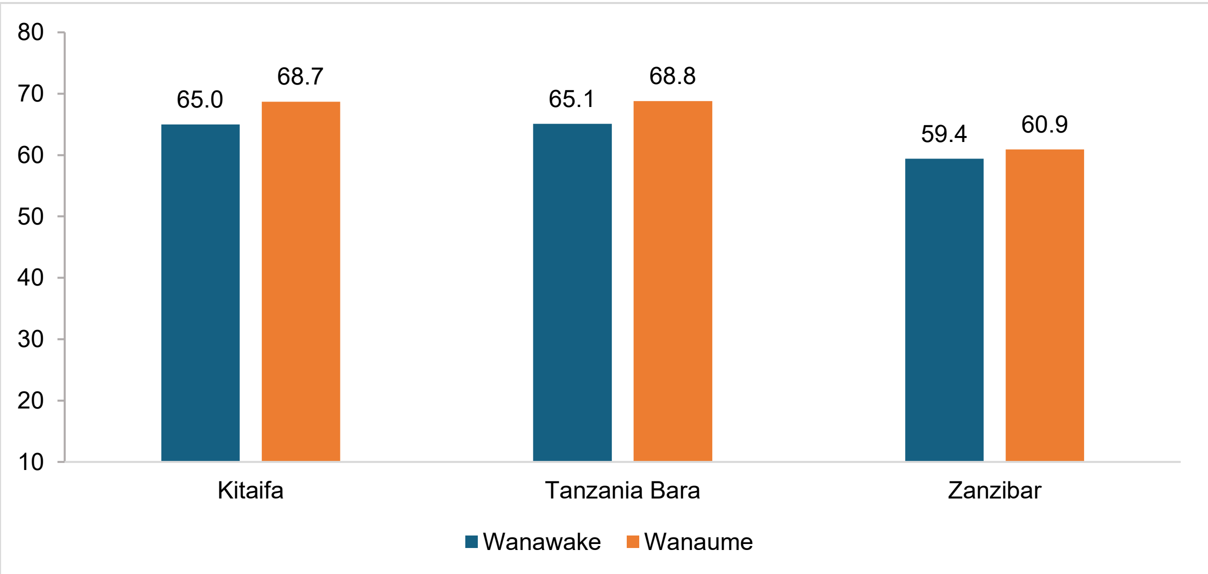

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A7) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

Kwenye baadhi ya kanda, wanawake wanazidi wanaume katika ushawishi juu ya maamuzi yao ya afya binafsi. Katika nyanda za juu Kusini, wanawake 113 kati ya 134 (84.0%) waliripoti kuwa na ushawishi mkubwa zaidi kuliko wanaume 97 kati ya 117 (82.8%). Vivyo hivyo, katika Kanda ya Kusini, wanawake 86 kati ya 104 (83.1%) waliripoti ushawishi mkubwa ikilinganishwa na wanaume 76 kati ya 98 (77.6%).

Hata hivyo, tofauti kubwa zinaendelea kuonekana kwenye maeneo mengine. Katika Kanda ya Magharibi, wanawake 70 kati ya 164 (42.7%) pekee waliripoti kuwa na ushawishi mkubwa katika maamuzi yao ya afya, ikilinganishwa na wanaume 91 kati ya 129 (70.2%), ambapo utofauti wa kijinsiai ni takriban pointi 30 za asilimia (Kielelezo 3.12).

Kielelezo 3.12: Asilimia ya Ushawishi katika Maamuzi Kuhusu Afya Binafsi Kulingana na Kanda

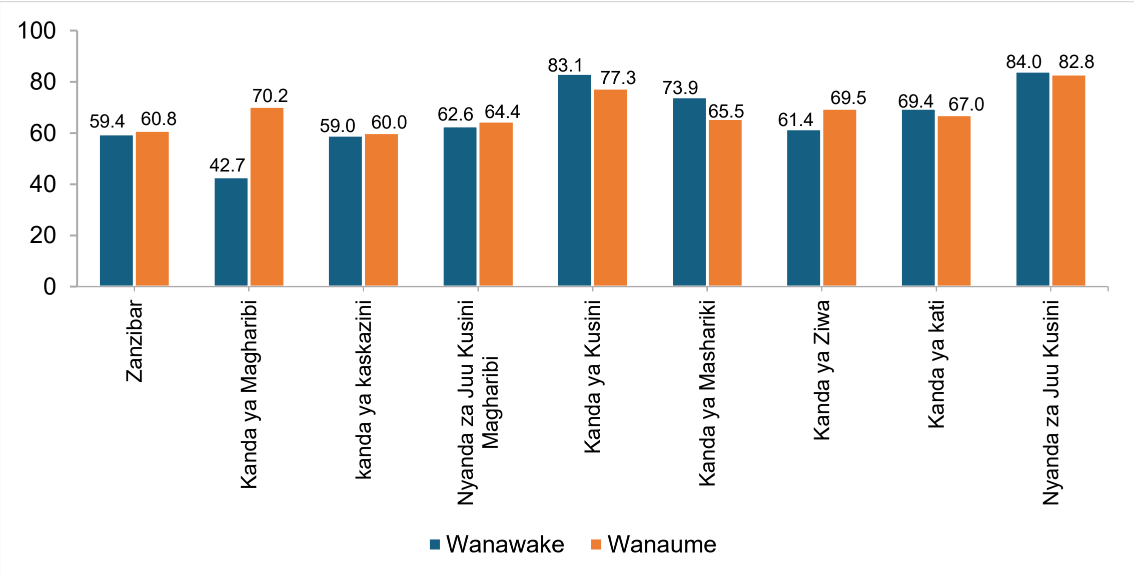

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 7) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

Matokeo yanaonesha kuwa ushawishi katika maamuzi ya matumizi ya fedha huongezeka kadri kiwango cha elimu kinavyoongezeka kwa wanawake na wanaume. Watu wasio na elimu walikuwa na viwango vya chini zaidi vya ushawishi, ambapo wanawake walikuwa asilimia 54.8 na wanaume asilimia 64.2. Kadri kiwango cha elimu kilivyoongezeka, pengo la kijinsia lilipungua, hasa kwa wenye elimu ya sekondari na zaidi ambapo wanawake na wanaume walikuwa karibu sawa kwa asilimia 73.0 na 73.7 kwa mfuatano. Aidha, wanawake wenye elimu nyingine walionesha kiwango kikubwa zaidi cha ushawishi (asilimia 78.1) kuliko wanaume (asilimia 71.2), jambo

linaloonesha umuhimu wa elimu katika kuimarisha ushiriki wa wanawake katika maamuzi ya kifedha (Kielelezo 3.13).

Kielelezo 3.13: Asilimia ya Ushawishi Katika Maamuzi ya Afya ya Mtu Binafsi Kulingana na Kiwango cha Elimu

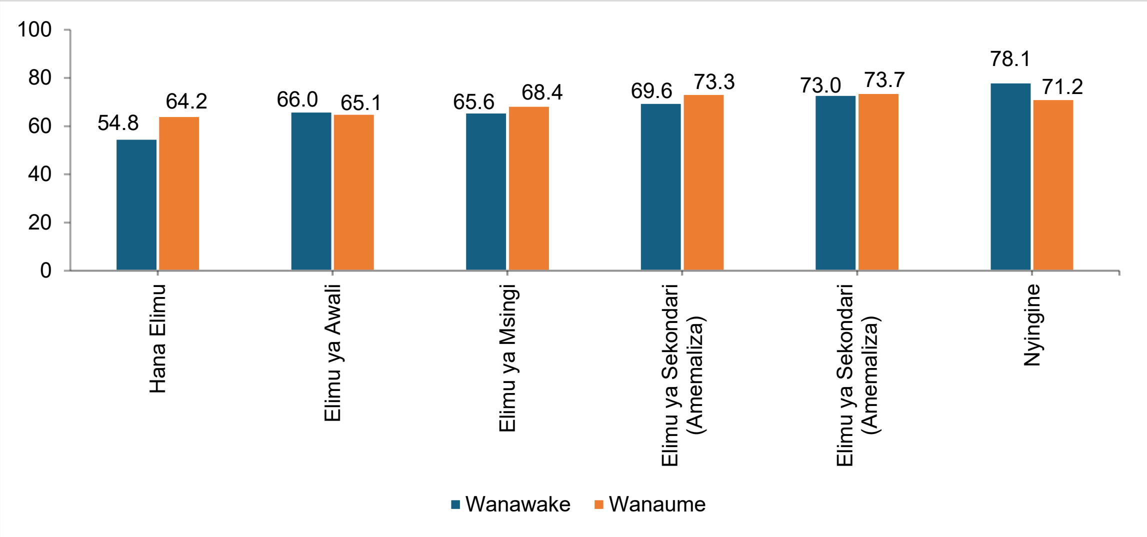

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 7) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

iv. Tathmini ya Jumla

Kwa ujumla, ushawishi wa wanawake unalenga zaidi kwenye maeneo ya nyumbani na binafsi, hasa kazi zisizolipwa za kaya na maamuzi ya afya, huku wanaume wakidhibiti zaidi rasilimali za kifedha na maamuzi yanayohusiana na kipato.

Ingawa wanawake wanaonesha uwezo wa kufanya maamuzi katika baadhi ya maeneo, hasa mijini na katika kanda kama Kanda ya Kusini, udhibiti wa kifedha unabaki kuwa tofauti kubwa ya kijinsia. Tofauti hizi zinatofautiana kulingana na eneo la kijiografia, kiwango cha elimu, na hatua za maisha.

Matokeo haya yanaashiria kuwa kukuza Uwezeshwaji wanawake kunahitaji si tu kuimarisha nafasi yao katika maamuzi ya nyumbani, bali pia kuongeza uwezo wao juu ya kufanya maamuzi ya rasilimali za kifedha na zinazozalisha kipato, ambazo ni muhimu kwa usalama wa kiuchumi wa muda mrefu na ustawi wa kaya.

3.2.3 Ushiriki Katika Jamii

Kipengele hiki kinapima ushiriki wa wanawake na wanaume katika maisha ya jamii, uongozi, na kujiamini katika kujihusisha na masuala ya umma, kikichukua sauti ya pamoja zaidi ya uamuzi wa kaya. Kwa ujumla, wanawake hushiriki kwa wingi lakini

hasa katika vikundi visivyo rasmi, wakati wanaume wako zaidi katika majukwaa rasmi. Viwango vya uongozi ni sawa kwa idadi, lakini majukumu yanatofautiana, na tofauti dhahiri ya kujiamini inawapa wanaume faida.

i. Ushiriki katika Mashirika

Matokeo yaliyowasilishwa katika jedwali la 2 yanaonesha kuwa, kwa ujumla ushiriki katika mashirika unafanana kwa kiasi kikubwa kati ya wanawake (1,176 kati ya 2,486; 47.3%) na wanaume (974 kati ya 1,919; 50.7%) katika kaya za kilimo ingawa aina ya ushiriki inatofautiana. Tofauti ya asilimia 3.4 inaashiria tofauti ndogo ya kijinsia katika ushiriki kwa ujumla.

Wanawake ni wengi zaidi kuliko wanaume katika vikundi visivyo rasmi kama vile vya akiba na mikopo (410 kati ya 2,486; 16.5% dhidi ya 205 kati ya 1,919; 10.7%) na vikundi vya kidini, wanawake na michezo (818 kati ya 2,486; 32.9% dhidi ya 568 kati ya 1,919; 29.6%), ambazo hutoa msaada wa kijamii na mshikamano. Kinyume chake, wanaume wanahusika zaidi katika miundo rasmi kama vile mabaraza na mashirika ya serikali (420 kati ya 1,919; 21.9% dhidi ya 234 kati ya 2,486; 9.4%) na vikundi vya wazalishaji (267 kati ya 1,919; 13.9% dhidi ya 231 kati ya 2,486; 9.3%) (Jedwali 3.2).

Jedwali 3.1: Ushiriki katika Shirika kwa Aina ya Kundi (%)

	Kundi	*Halmashauri / Wakala wa Serikali*	*Vikundi vya Huduma za Kijamii*	*Vikundi vya Akiba / Mikopo*	*Vikundi vinavyohusia na na Ustawi wa Maisha*	*Vikundi Vingine (kidini, wanawake, michezo)*	*Ushiriki katika angalau kikundi kimoja*
Kitaifa	Wanawake	9.4	12.2	16.5	9.3	32.9	47.3
	Wanaume	21.9	14.3	10.7	13.9	29.6	50.7
Tanzania Bara	Wanawake	22.0	14.3	10.8	14.0	29.6	47.5
	Wanaume	9.4	12.3	16.6	9.2	33.2	50.8
Zanzibar	Wanawake	14.3	14.9	6.1	10.9	29.2	38.3
	Wanaume	10.5	7.7	12.6	11.5	20.6	45.3

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 8) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

Matokeo yanaonesha tofauti za kijinsia kwenye ushiriki katika mashirika kwa kanda mbalimbali. Wanawake walikuwa na viwango vya juu zaidi katika Nyanda za Juu Kusini (asilimia 84.0) na Nyanda za Juu Kusini Magharibi (asilimia 80.2), huku wanaume wakiongoza zaidi katika Kanda ya Kaskazini (asilimia 66.2) na Kanda ya Magharibi (asilimia 53.1). Aidha, Kanda ya Kusini ilionesha pengo kubwa ambapo wanawake walikuwa asilimia 55.3 ikilinganishwa na wanaume asilimia 36.2 (Kielelezo 3.14).

Kielelezo 3.14: Asilimia ya Ushiriki katika Angalau Kundi Moja kwa Kanda

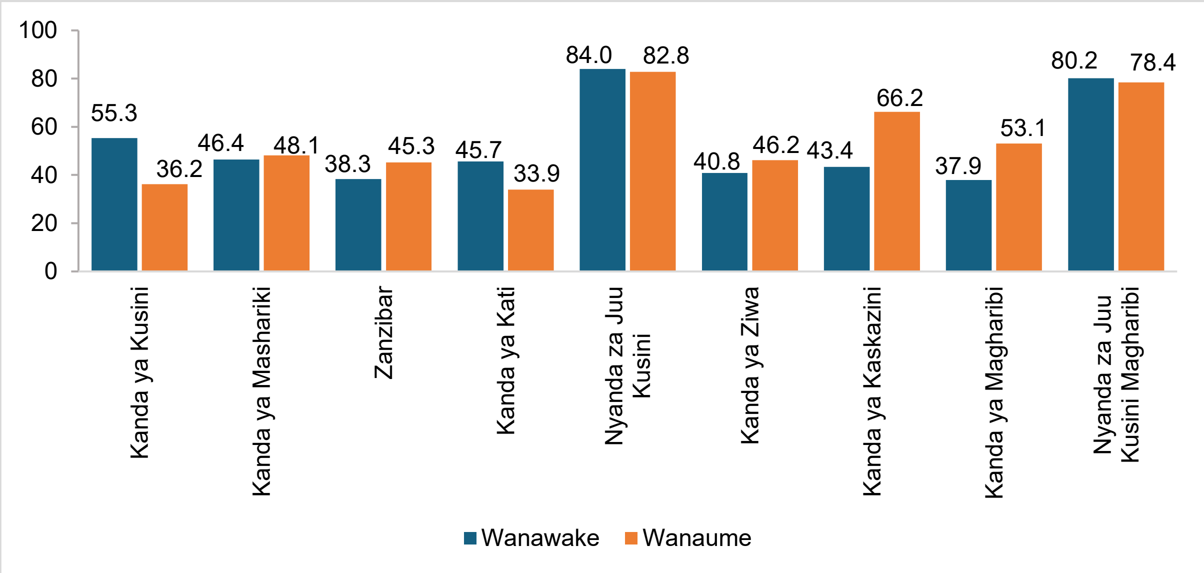

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 8) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

Matokeo yanaonesha kuwa ushiriki katika mashirika huongezeka kadri kiwango cha elimu kinavyoongezeka kwa wanawake na wanaume. Watu wasio na elimu walikuwa na viwango vya chini zaidi, ambapo wanawake walikuwa asilimia 32.2 na wanaume asilimia 30.5. Viwango vya juu zaidi vilionekana kwa wenye elimu ya juu, ambapo wanawake walikuwa asilimia 78.7 na wanaume asilimia 71.8. Katika makundi mengi ya elimu, wanaume walikuwa na viwango vya juu kidogo kuliko wanawake, isipokuwa kwa wenye elimu ya awali na elimu ya juu ambapo wanawake walifanya vizuri zaidi (Kielelezo 3.15).

Kielelezo 3.15: Asilimia ya Ushiriki katika Angalau Kundi Moja kwa Kiwango cha Elimu

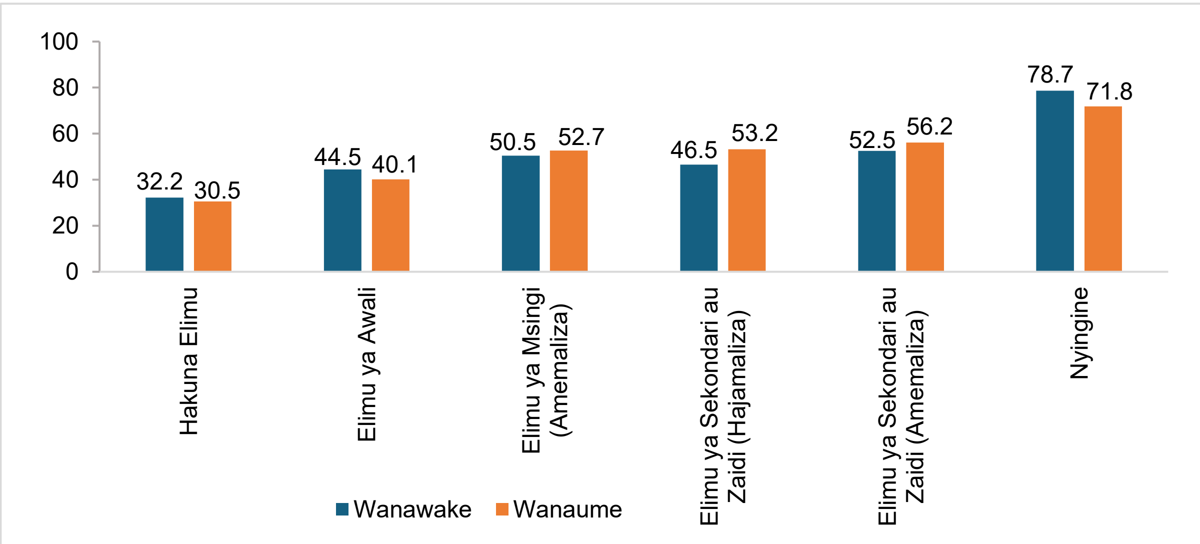

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 8) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

Matokeo haya yanaonesha kuwa wanawake wana jukumu la kikamilifu katika maisha ya jamii, hasa wanapopata elimu, lakini ushiriki wao unaendelea kuakisi matarajio ya kijamii ya kijinsia.

ii. Uongozi katika Mashirika

Kwenye ngazi ya kitaifa, ushiriki wa uongozi katika angalau kikundi kimoja ni karibu sawa kwa wanawake na wanaume. Takriban wanawake 574 kati ya 2,486 (23.1%) na wanaume 455 kati ya 1,919 (23.7%) wanashikilia nyadhifa za uongozi. Hii inaonesha kuwa wanawake wapo katika uongozi, lakini aina ya uongozi ni tofauti.

Wanawake wana uwezekano mkubwa zaidi wa kuongoza katika vikundi vya akiba (takriban 194 kati ya 2,486; 7.8%) na vikundi vingine vya kijamii (takriban 360 kati ya 2,486; 14.5%). Wanaume wana uwezekano mkubwa zaidi wa kuongoza katika halmashauri na mashirika ya serikali (takriban 153 kati ya 1,919; 8.0%) na vikundi vya huduma za kijamii (takriban 150 kati ya 1,919; 7.8%) (Jedwali 3.3).

Jedwali 2.3: Uongozi katika Mashirika kwa Aina ya Kundi na Mahali (%)

	Kundi	Halmashauri / Wakala wa Serikali	Vikundi vya Huduma za Kijamii	Vikundi vya Akiba / Mikopo	Vikundi vinavyohusiana na Ustawi wa Maisha	Vikundi Vingine (kidini, wanawake, michezo)	Ushiriki katika angalau kikundi kimoja
Kitaifa	Wanawake 18-64	4.6	5.6	7.8	3.6	14.5	23.1
	Wanaume 18-64	8.0	7.8	4.8	4.4	10.6	23.7
Tanzania Bara	Wanawake18-64	4.7	5.6	7.8	3.6	14.7	23.3
	Wanaume 18-64	8.1	7.8	4.9	4.4	10.6	23.8
Zanzibar	Wanawake 18-64	2.8	2.7	4.5	6.1	5.4	13.8
	Wanaume 18-64	4.1	5.8	2.1	2.6	10.9	19.6

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 9) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

Tofauti za kikanda ziko wazi. Katika kanda ya nyanda za juu Kusini, karibu nusu (49%) ya wanawake na wanaume (66 kati ya 134 dhidi ya 57 kati ya 117 kwa mtiririko huo) wanashikilia nyadhifa za uongozi. Katika Kanda ya Kusini, uongozi wa wanawake (33.3% ya wanawake 104) ni mkubwa zaidi kuliko wa wanaume (13.3% ya wanaume 98). Zanzibar ina viwango vya chini zaidi, ikiwa na takriban wanawake 82 kati ya 597 (13.8%) na wanaume 91 kati ya 463 (19.6%) katika nyadhifa za uongozi (Jedwali 3.4).

Jedwali 3.3: Uongozi Katika Shirika kwa Aina ya Kundi na Kanda (%)

Kanda	Kundi	Halmashauri/ Wakala wa Serikali	Vikundi vya Huduma za Kijamii	Vikundi vya Akiba / Mikopo	Vikundi vinavyohusiana na Ustawi wa Maisha	Vikundi Vingine (kidini, wanawake, michezo)	Ushiriki katika angalau kikundi kimoja
Kanda ya Magharibi	Wanawake 18-64	0.67	5.89	5.17	1.73	8.71	19.79
	Wanaume 18-64	2.05	6.05	5.71	2.79	9.34	15.5
Kanda ya Kaskazini	Wanawake18-64	6.7	3.34	4.6	2.3	10.97	17.94
	Wanaume 18-64	7.94	9.76	3.8	3.59	7.41	19.49
Kanda ya Kati	Wanawake 18-64	2.32	3.38	6.73	3.2	14.81	19.85
	Wanaume 18-64	6.78	6.87	1.28	5.22	8.54	20.87
Nyanda za Juu Kusini	Wanawake 18-64	6.44	15.89	25.43	8.72	30.14	48.53
	Wanaume 18-64	23.24	15.24	9.57	8.92	22.84	49.11
Kanda ya Kusini	Wanawake 18-64	14.44	7.36	12.15	2.6	12.81	33.30
	Wanaume 18-64	7.91	0.00	4.85	0.0	3.41	13.29
Nyanda za Juu Kusini Magharibi	Wanawake 18-64	2.78	5.48	7.20	3.19	23.50	31.48
	Wanaume 18-64	8.93	10.30	5.76	3.89	16.59	27.75
Kanda ya Ziwa	Wanawake 18-64	2.75	3.93	4.23	2.91	10.90	16.53
	Wanaume 18-64	5.50	8.18	5.29	4.57	10.81	24.87
Kanda ya Mashariki	Wanawake 18-64	8.05	6.11	9.37	5.81	14.52	20.72
	Wanaume 18-64	9.71	4.84	3.98	5.28	7.65	20.69
Zanzibar	Wanawake 18-64	2.84	2.69	4.54	6.05	5.41	13.83
	Wanaume 18-64	4.09	5.80	2.10	2.56	10.93	19.61

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 9) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

Uongozi pia huongezeka kadri umri na elimu vinavyoongezeka. Kwa mfano, kwa wanawake vijana wenye umri wa miaka 18-29, ni takriban 117 kati ya 835 (14%) tu wanaoshikilia nyadhifa za uongozi, lakini idadi hii inapanda hadi takriban 154 kati ya 466 (33%) kwa wanawake wenye umri wa miaka 45-54. Miongoni mwa wale wenye elimu ya juu au ya ufundi, takriban 45% (156 kati ya 347) ya wanawake wanashikilia nyadhifa za uongozi ikilinganishwa na 27% (84 kati ya 310) ya wanaume (Vielelezo 3.16 na 3.17).

Kielelezo 3.16: Asilimia ya Vyeo vya Uongozi katika Angalau Kundi Moja Kulingana na Kundi la Umri

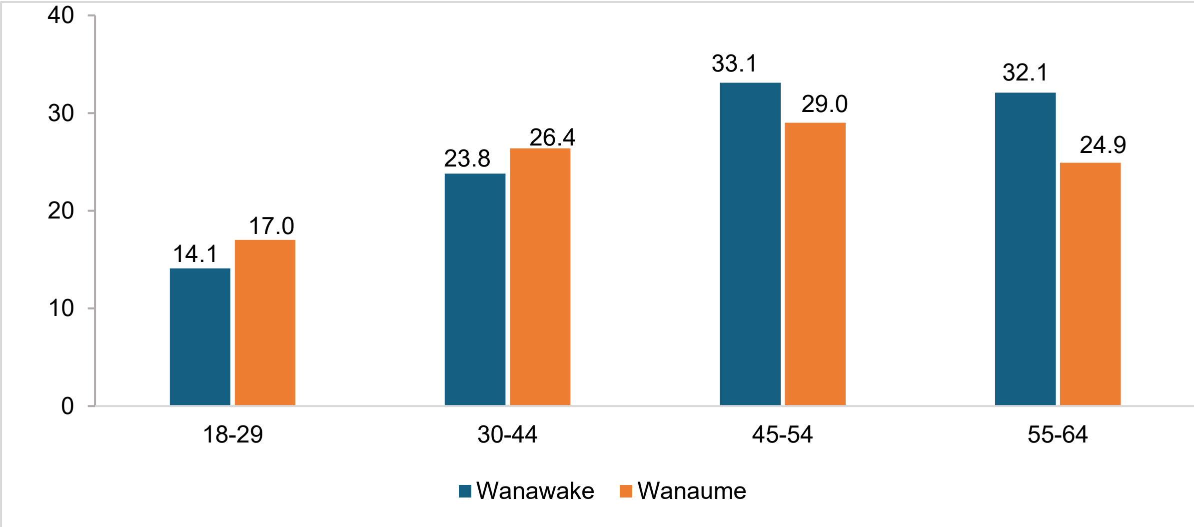

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 9) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

Kielelezo 3.17: Asilimia ya Ushiriki Katika Angalau Kikundi Kimoja Kulingana na Kiwango cha Elimu

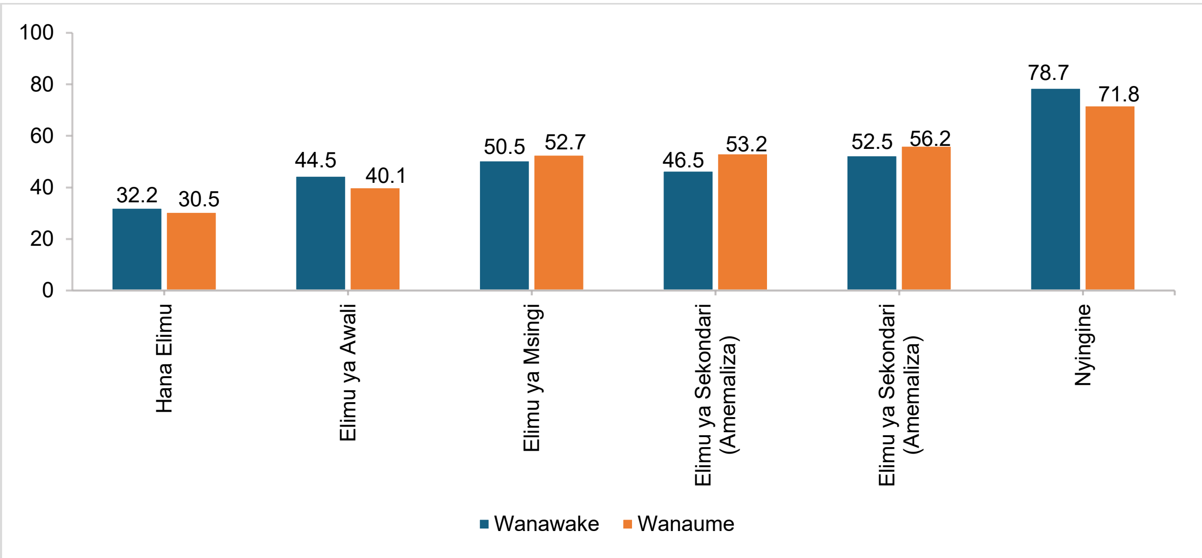

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 8) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24.

Kwa ujumla, uongozi wa wanawake unaonekana zaidi katika vikundi visivyo rasmi na vya kifedha, huku wanaume wakiendelea kuwakilishwa zaidi katika taasisi rasmi.

iii. Ujasiri katika Ushiriki wa Kijamii

Matokeo yanaonesha kuwa wanaume waliripoti viwango vya juu zaidi vya kujiamini, ushiriki, na ushawishi katika masuala ya jamii katika kauli zote ikilinganishwa na wanawake. Kwa wanawake, kiwango cha juu zaidi cha kukubaliana kilikuwa kuhusu umuhimu wa kushiriki kikamilifu katika masuala ya wanawake wa eneo husika

(asilimia 38.8), huku ni asilimia 8.9 pekee waliokubaliana kikamilifu na kauli zote. Kwa wanaume, kiwango cha juu zaidi cha kukubaliana kilikuwa kuhusu umuhimu wa kushiriki kikamilifu katika masuala ya wanaume wa eneo husika (asilimia 59.0), na asilimia 25.6 walikubaliana kikamilifu na kauli zote. Aidha, wanaume walikuwa na uwezekano mkubwa zaidi wa kuamini kuwa viongozi wa jamii wangewasikiliza (asilimia 47.2) ikilinganishwa na wanawake (asilimia 32.4), jambo linaloashiria kuwa wanaume kwa ujumla wanajiona kuwa na utambuzi, ushawishi, na nafasi kubwa zaidi katika masuala ya jamii (Jedwali 3.5).

Jedwali 3.5: Mitazamo ya Ushirikishwaji wa Jamii na Uongozi (kwa Asilimia)

	Wanawake wanaweza kuelewa vizuri kinachoendelea katika jamii yao	Wanawake wana uwezo wa kushiriki kwa ufanisi katika shughuli za kijamii	Wanawake wana uwezo wa kushiriki kwa ufanisi katika maamuzi	Ni muhimu kwa wanawake kushiriki kikamilifu katika masuala ya wanawake katika ngazi ya jamii	Viongozi wengi wa jamii wako tayari kuwasikiliza wanawake	Nakubaliana kikamilifu na kauli zote
Wanawake	**24.45**	**31.83**	**23.03**	**38.75**	**32.35**	**8.92**
	Wanaume wanaweza kuelewa vizuri kinachoendelea katika jamii yao	Wanaume wana uwezo wa kushiriki kwa ufanisi katika shughuli za kijamii	Wanaume wana uwezo wa kushiriki kwa ufanisi katika maamuzi	Ni muhimu kwa wanaume kushiriki kikamilifu katika masuala ya wanaume katika ngazi ya jamii	Viongozi wengi wa jamii wako tayari kuwasikiliza wanaume	Nakubaliana kikamilifu na kauli zote
Wanaume	**43.66**	**51.07**	**52.92**	**58.97**	**47.23**	**25.55**

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 9) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

3.2.4 Upatikanaji wa Rasilimali

Kipengele hiki kinachunguza iwapo wanawake na wanaume wana misingi ya kiuchumi na kitaasisi inayohitajika kuwawezesha wao kupata au kumili zana za kidijitali, huduma za kifedha, mikopo, na haki za mali. Rasilimali hizi hazihakikishi uwezeshwaji wenyewe, lakini ni vichocheo muhimu vya ushiriki wa kiuchumi, nguvu ya kufanya maamuzi, na usalama wa muda mrefu.

Kwa ujumla, matokeo ya utafiti yanaonesha upatikanaji wa rasilimali wezeshi bado umegawanywa isivyo sawa kati ya wanaume na wanawake. Ingawa wanawake wengi wanaripoti kuwa na upatikanaji fulani wa huduma za Teknolojia ya Habari na Mawasiliano (TEHAMA), huduma za kifedha, au mali. Tofauti hii ya kijinsia inaendelea kuwepo katika kila nyanja. Tofauti hizi zinaongezwa na tofauti za kijiografia, elimu na kati ya vijijini na mijini, zikifichua ukosefu wa usawa wa kimuundo unaoendelea kuunda fursa za kiuchumi za wanawake.

i. Matumizi ya TEHAMA

Upatikanaji wa huduma za kidijitali umeongezeka kwa kiasi kikubwa nchini Tanzania, lakini bado una upendeleo wa kijinsia na umegawanyika isivyo sawa kijiografia. Kitaifa, wanawake (69.4%) wanaripoti kutumia TEHAMA ikilinganishwa na wanaume 1,670 kati ya 1,919 (87%), ikionyesha pengo la karibu asilimia 18 (Kielelezo 3.21).

Kielelezo 3.21: Asilimia ya Matumizi ya TEHAMA kulingana na Mahali pa Kuishi kwa Tanzania Bara na Zanzibar

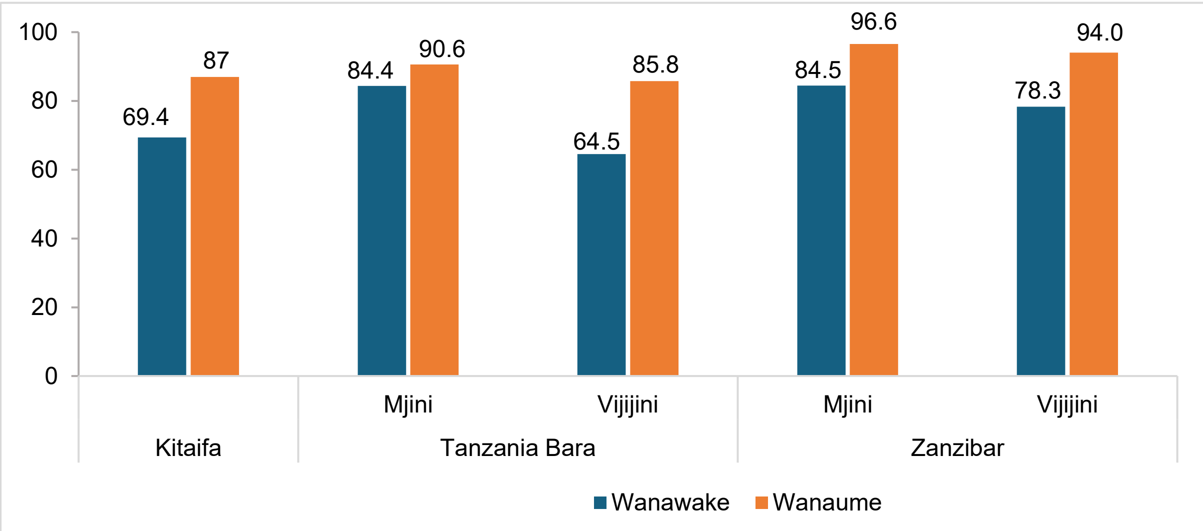

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 11) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

ii. Huduma za Kifedha

Ujumuishaji wa kifedha umeboreshwa, lakini tofauti kubwa ya kijinsia bado ipo. Kitaifa, wanawake 1,541 kati ya 2,486 (62%) wanaripoti kutumia huduma za kifedha ikilinganishwa na wanaume 1,535 kati ya 1,919 (80%).

Tofauti kati ya mijini na vijijini pia zinaonekana. Katika maeneo ya mijini, wanawake 489 kati ya 611 (80%) hutumia huduma za kifedha, wakati katika maeneo ya vijijini idadi hii inashuka hadi 1069 kati ya 1875 (57%), huku wanaume wakiripoti ushiriki wa juu zaidi katika maeneo yote mawili (Kielelezo 3.24).

Kielelezo 3.24: Asilimia ya Matumizi ya Huduma za Kifedha kwa Mkoa wa Makazi kwa Tanzania Bara na Zanzibar

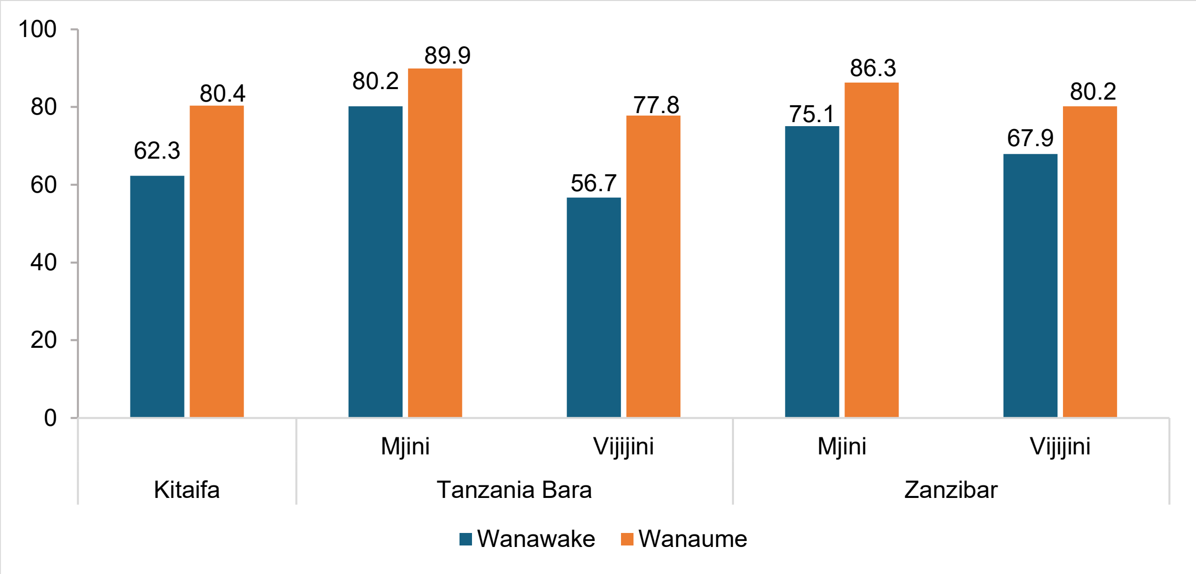

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 12) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

iii. Upatikanaji wa Mikopo

Upatikanaji wa mikopo unaakisi fursa na ukosefu wa usawa. Kitaifa, wanawake 1,094 kati ya 2,486 (44%) na wanaume 1,036 kati ya 1,919 (54%) waliripoti kupata angalau aina moja ya mkopo katika mwaka uliopita.

Kuna tofauti kubwa za kikanda. Katika eneo la Nyanda za Juu Kusini, upatikanaji wa mikopo miongoni mwa wanawake unafikia 1,840 kati ya 2,486 (74%), ikionesha mfumo wa kifedha wa eneo hilo unaojumuisha wengi sana. Kinyume chake, maeneo ya Nyanda za Juu Kusini Magharibi na Kanda ya Magharibi yanaonesha upatikanaji mdogo, jambo linalodhihirisha tofauti za kijiografia katika miundombinu na fursa za kifedha (Jedwali 3.6).

Jedwali 3.6: Upatikanaji wa Mikopo ya Kifedha Kulingana na Aina ya Taasisi na Eneo la Kijiografia (kwa Asilimia)

Kanda	Kundi	Benki/ Taasisi rasmi	Chama cha Ushirika	Taasisi ya Fedha Ndogo/Mkopo Mdogo	Taasisi isiyo rasmi ya mikopo	Nyingine (Mashirika Yasiyo ya Kiserikali - NGOs)	Angalau chanzo kimoja cha mkopo
Kitaifa	Wanawake 18-64	20.3	16.7	27.5	32.1	9	44.4
	Wanaume 18-64	31.9	20.2	33.2	26.7	13.2	54.1
Mjini	Wanawake 18-64	30.6	25.1	40.9	39.4	13.3	60.4
	Wanaume 18-64	44.4	22.5	35.4	26.8	16	64.4
Vijijini	Wanawake 18-64	17.1	14.2	23.4	29.9	7.8	39.6
	Wanaume 18-64	28.4	19.5	32.6	26.7	12.4	51.3
Kanda ya Magharibi	Wanawake 18-64	15.3	8.5	19.1	17.9	6.4	30.7
	Wanaume 18-64	31.7	25.0	21.0	27.1	14.4	47.1
Kanda ya Kaskazini	Wanawake18-64	18.5	7.9	16.6	20	6.3	36.3
	Wanaume 18-64	50.5	18.9	32.4	19.6	12.2	70.2
Kanda ya Kati	Wanawake 18-64	16.1	15.3	31.1	32.3	13.6	42.3
	Wanaume 18-64	28.6	19.20	39.20	37.7	22.6	60.2
Nyanda za Juu Kusini	Wanawake 18-64	28.3	36.20	47.8	60.4	14.3	74.4
	Wanaume 18-64	26.7	19.60	47.9	58.6	9.7	73.8
Kanda ya Kusini	Wanawake18-64	31.1	27.8	35.6	42.7	8.7	56.90
	Wanaume 18-64	36.9	23.80	31.2	6.0	6.8	42.5
Nyanda za Juu Kusini Magharibi	Wanawake 18-64	3.4	4.7	18.7	19.2	2.50	28.3
	Wanaume 18-64	20.2	22.90	34.8	31.2	10.5	50.1
Kanda ya Ziwa	Wanawake 18-64	20.1	16.7	27.7	35.4	6.4	44.4
	Wanaume 18-64	26.1	14.7	29.10	21.3	10.6	42.7
Kanda ya Mashariki	Wanawake18-64	35.6	25.6	33.9	33.8	19.3	53.8
	Wanaume 18-64	38.6	25.7	39.2	22.1	16	61.2
Zanzibar	Wanawake 18-64	23.9	20.2	13.8	31.5	13	45.2
	Wanaume 18-64	47.9	36.7	20.4	29.1	29	59.6

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 13) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

Utegemezi wa wanawake kwa mifumo isiyo rasmi na ya kijamii ya mikopo unaangazia uimara na vikwazo. Ingawa mifumo hiyo hutoa unyumbulifu na urahisi wa kupata, mara nyingi huhusisha mikopo midogo na uwezo mdogo wa ukuaji, jambo ambalo linaweza kuwazuia wanawake kuweza kuwekeza katika shughuli kubwa zaidi za uzalishaji.

iv. Umiliki wa Mali

Umiliki wa mali unaonekana kuwa upo zaidi katika kumbukumbu za nyaraka; hata hivyo, haki za wanawake mara nyingi huwa hazina uthabiti wa kutosha, hazijarasimishwa kikamilifu, na hazijitegemei kwa kiwango sawa na za wanaume.

Takriban wanawake 1,840 kati ya 2,486 (74%) na wanaume 1,631 kati ya 1,919 (85%) wanaripoti kuwa na umiliki au haki za matumizi ya ardhi au makazi. Hata hivyo, haki za wanawake kwa kiasi kikubwa ni za pamoja, kwa takriban 1,442 kati ya 2,486 (58%) huku wanaume wakiwa na uwezekano wa takriban mara mbili wa kumiliki peke yao.

Hati rasmi za umiliki wa mali ni chache. Ni wanawake 547 tu kati ya 2,486 (22%) wanaoripoti kuwa na hati rasmi zozote za kuthibitisha haki zao za umiliki wa mali, na ni wanaume 115 tu kati ya 1,919 (6%) walio na majina yao pekee kwenye hati miliki.

Licha ya kuwepo kwa kiwango cha juu cha mtazamo wa usalama wa umiliki, mipangilio isiyo rasmi au ya umiliki wa pamoja inaweza kuwaweka wanawake katika hatari zaidi ya migogoro ya umiliki, kupoteza haki za urithi, au mabadiliko ya hali za kaya (Jedwali 3.7).

Jedwali 3.7: Umiliki wa Mali, Nyaraka na Usalama wa Umiliki Unaodhaniwa (kwa Asilimia)

Umiliki/Nyaraka	Ardhi		Makazi	
	Wanawake	Wanaume	Wanawake	Wanaume
Aina ya Umiliki/Nyaraka				
Umiliki au haki za matumizi (aina yoyote)	73.9	84.5	70.7	83.1
Umiliki au haki za matumizi ya pekee	15.7	26.3	12.1	26.7
Umiliki au haki za matumizi ya pamoja	58.2	58.2	58.6	56.4
Haki ya kuuza (ya pekee)	13.2	21.1	9.8	22.6
Haki ya kuuza (ya pamoja)	50.9	58.1	46.7	51.4
Haki ya kuhamisha baada ya kifo (ya pekee)	12.3	24.1	10.5	24.5
Haki ya kuhamisha baada ya kifo (ya pamoja)	48.5	53.4	46.4	48.8
Hati rasmi inapatikana	22.1	25.2	22.2	23.7
Jina kwenye hati (la pekee)	6.2	13.3	5.7	13.2
Jina kwenye hati (la pamoja)	10.6	10.4	11	9.1
Uwezekano wa kupoteza umiliki				
Haiwezekani	63.9	62.5	63.8	69.6
Inawezekana kidogo	19.3	21.1	20.6	15.2
Inawezekana kwa kiasi cha wastani	7.1	7.7	7.3	7.9
Inawezekana sana	5.5	4.9	4.3	4.7
Inawezekana kwa kiwango cha juu sana	4.3	3.8	4.2	2.7

Chanzo: Jedwali za Viambatisho (A 14, A 15 na A 16) katika Jedwali za Takwimu za AASS-WEN 2023/24

3.3 Hali ya Maendeleo kwa Kuangalia Kiashiria cha Lengo Namba 5.A.1 la Malengo ya Maendeleo Endelevu

Utafiti unaonesha pengo kubwa la kijinsia katika kufikia kigezo cha Lengo la Maendeleo Endelevu 5.a.1. Kwa ujumla, wanawake 1,211 waliohojiwa kati ya 4,405 wanaojishughulisha na kilimo (27.5%) waliripoti umiliki wenye nyaraka au haki zinazotambuliwa kisheria za kuuza au kurithisha ardhi au mali. Miongoni mwa wanawake, 460 kati ya 2,486 (18.5%) waliripoti haki hizo, ikilinganishwa na wanaume 737 kati ya 1,919 waliohojiwa (38.4%), ikionesha tofauti kubwa za kijinsia katika upatikanaji wa haki za umiliki wa ardhi na mali (Kielelezo 3.27).

Kielelezo 3.27: Mgawanyo kwa Asilimia wa Washiriki Waliofikia Kizingiti cha Kiashiria cha SDG 5.a.1

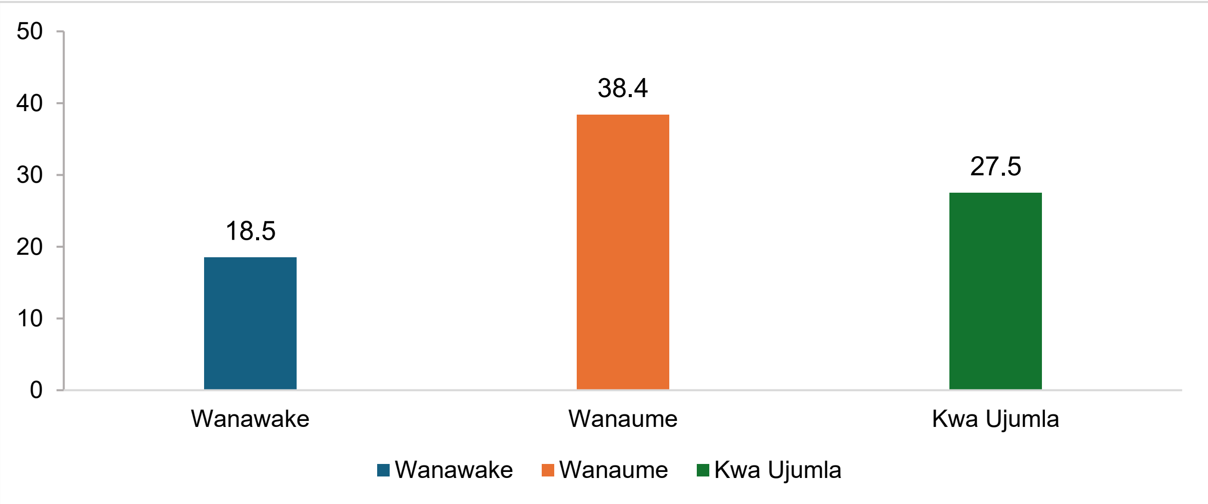

Chanzo: Jedwali la Viambatisho (A 24, A 25 na A 26) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

Kwa kila kanda, pengo bado ni kubwa. Nyanda za Juu Kusini, wanawake 522 kati ya 2,486 (21.0%) waliripoti kuwa na haki ikilinganishwa na wanaume 65 kati ya 117 (55.5%). Katika Nyanda za Kusini Magharibi, 48 kati ya wanawake 2,486 (23.7%) ikilinganishwa na wanaume 971 kati ya 1,919 (50.6%) wanaonyesha tofauti kubwa zaidi. Eneo la Kanda ya Ziwa (69 kati ya wanawake 596, 11.6% dhidi ya 136 kati ya wanaume 446, 30.5%) na Zanzibar (63 kati ya wanawake 597, 10.6% dhidi ya 196 kati ya wanaume 463, 42.4%) pia yanaonesha tofauti kubwa. Kinyume chake, Eneo la Kanda ya Ziwa linaonesha pengo dogo zaidi, kukiwa na wanawake 61 kati ya 241 (25.4%) dhidi ya wanaume 55 kati ya 188 (29.7%) (Kielelezo 3.28).

Kielelezo 3.28: Mgawanyo wa Asilimia ya Washiriki Waliofikia Kizingiti cha Kiashiria cha SDG 5.a.1 Kulingana na Eneo na Jinsia

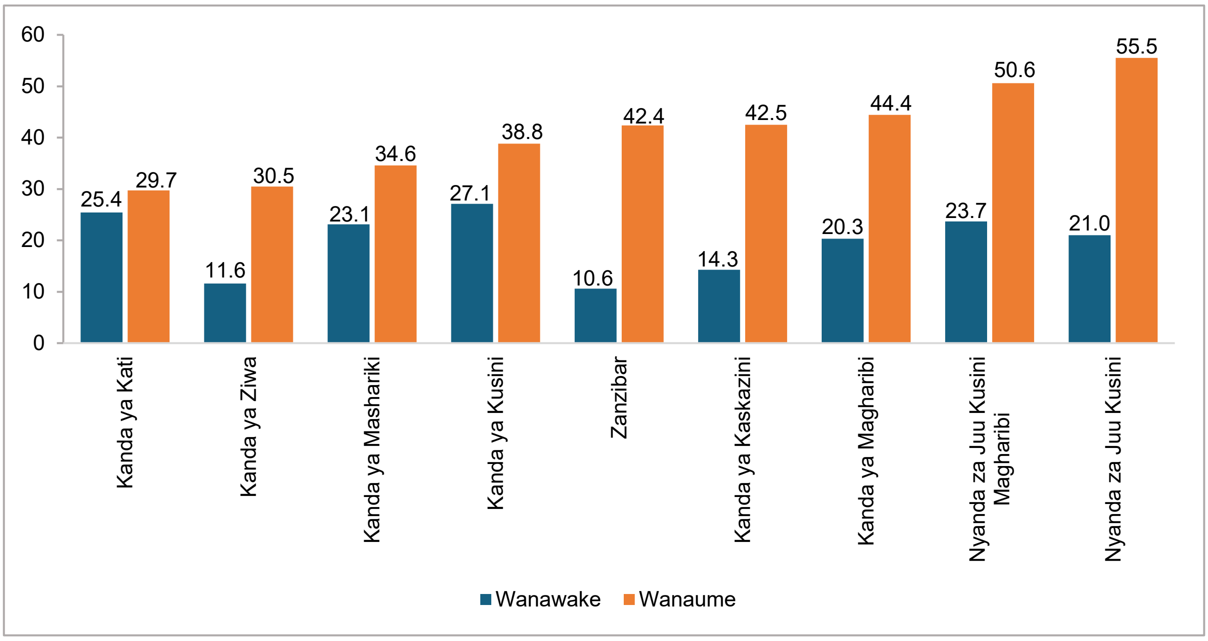

Chanzo: Jedwali la Viambatisho (A 24 na A 25) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

Kwa ujumla, wanawake wanashikilia kiwango cha chini cha umiliki uliodhihirishwa katika kanda zote, ikionyesha ukosefu wa usawa wa kijinsia endelevu na ulio dhahiri katika haki za ardhi na mali.

3.4 Alama na Matokeo ya Uwezeshwaji

Alama ya jumla ya uwezeshwaji, hupimwa kwa kipimo kinachoanzia 0 hadi 1 (ikimaanisha 0 = hakuna uwezeshwaji na 1 uwezeshwaji kamili). Jedwali 3.9 linaonesha matokeo muhimu ya methodolojia ya WEMNS kwa wanawake na wanaume ambapo, Kitaifa, ni 0.45 kwa wanawake na 0.57 kwa wanaume, jambo linalothibitisha uwepo wa pengo dhahiri la kijinsia katika viwango vya uwezeshwaji. Tofauti hii inaakisi vipengele viwili vikuu:

- Uwiano wa idadi ya wasio na uwezeshwaji (H) unaonesha kuwa asilimia 89.4 ya wanawake na asilimia 78.4 ya wanaume wameainishwa kuwa hawajawezeshwa, ikimaanisha kuwa wanakabiliwa na vikwazo katika angalau asilimia 30 ya viashiria.
- Miongoni mwa wale wasio na uwezeshwaji, kiwango cha wastani cha ukosefu wa uwezeshwaji (A) pia kinatofautiana: 0.62 kwa wanawake na 0.55 kwa

wanaume, ikionesha kuwa pale mtu anapokosa uwezeshwaji, mara nyingi hukumbana na vikwazo vingi vinavyoingiliana, bila kujali jinsia.

Ikiwa kuna makadirio kuwa zaidi ya wanawake milioni 8.4 na wanaume milioni 6.4 katika kaya za kilimo hawajawezeshwa, matokeo haya yanaonesha umuhimu wa kuwa na mikakati ya maendeleo.

Jedwali 3.9 Matokeo ya Uwezeshwaji

Kiashiria	Wanawake	Wanaume
Alama ya WEMNS	0.45	0.57
Uwiano wa idadi ya wasio na uwezeshwaji (H)	89.4%	78.4%
Idadi inayokadiriwa ya watu wasio na uwezeshwaji (N)	8,471,651	6,427,974
Kiwango cha uzito wa ukosefu wa uwezeshwaji (A)	0.62	0.55
Jumla ya idadi ya watu inayokadiriwa	9,481,177	8,196,290
Angalizo: WEMNS = 1 - (H x A)		

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 1, A 18 na A 19) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

Alama za uwezeshaji kwa Tanzania Bara na Zanzibar zinaonesha uwepo wa pengo la kijinsia katika maeneo yote mawili, ambapo wanawake walipata alama ya 0.45 ikilinganishwa na 0.57 kwa wanaume. Matokeo haya yanaonesha kuwa wanaume bado wana kiwango cha juu zaidi cha uwezeshaji kuliko wanawake katika Tanzania Bara na Zanzibar, hali inayoashiria kuendelea kuwepo kwa vikwazo vinavyopunguza fursa za wanawake katika kufikia uwezeshaji kamili (Kielelezo 3.29).

Kielelezo 3.29: Alama ya Uwezeshwaji Kulingana na Eneo - Tanzania Bara/Zanzibar

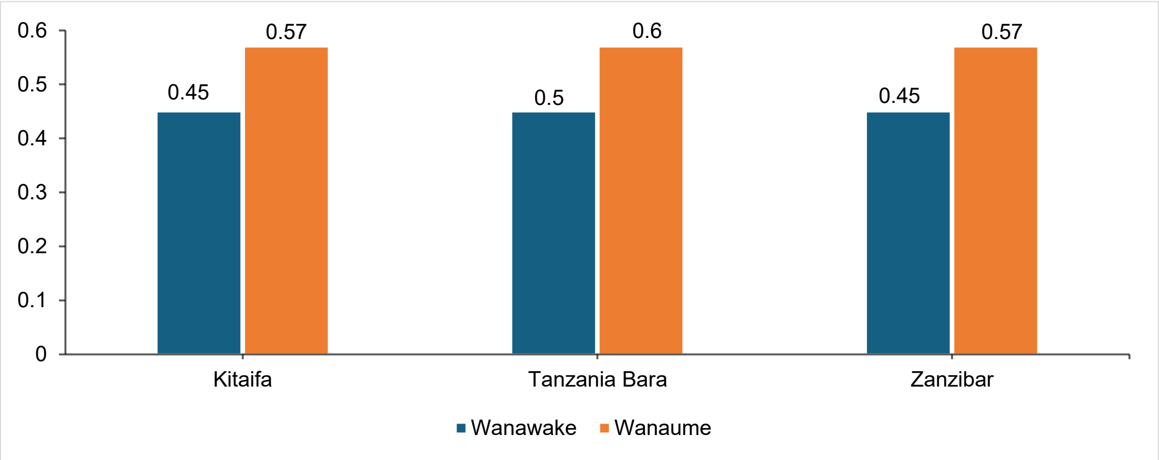

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 17, A 18 na A 19) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

Kielelezo namba 3.30 kinaonesha kuwepo kwa tofauti za kijinsia katika alama za uwezeshaji katika maeneo mengi, ambapo wanaume walikuwa na alama za juu kuliko wanawake katika karibu kanda zote. Pengo kubwa zaidi lilionekana Kanda ya Magharibi, ambapo wanawake walipata alama ya 0.36 ikilinganishwa na 0.57 kwa wanaume. Hata hivyo, Kanda ya Kusini ilikuwa tofauti pekee ambapo wanawake walikuwa na alama ya juu zaidi (0.62) kuliko wanaume (0.59). Kwa ujumla, wanawake walipata alama ya 0.45 huku wanaume wakipata 0.57, jambo linaloonesha kuendelea kuwepo kwa pengo la kijinsia katika viwango vya uwezeshaji. Tofauti za kikanda ni dhahiri, na mwenendo huu unaonesha kuwa ingawa jiografia ina mchango mkubwa katika kuunda fursa za uwezeshwaji, kiwango cha ukosefu wa usawa wa kijinsia kinatofautiana kwa kiasi kikubwa katika maeneo mbalimbali ya nchi.

Kielelezo 3.30: Alama ya Uwezeshwaji – Ngazi ya Kanda

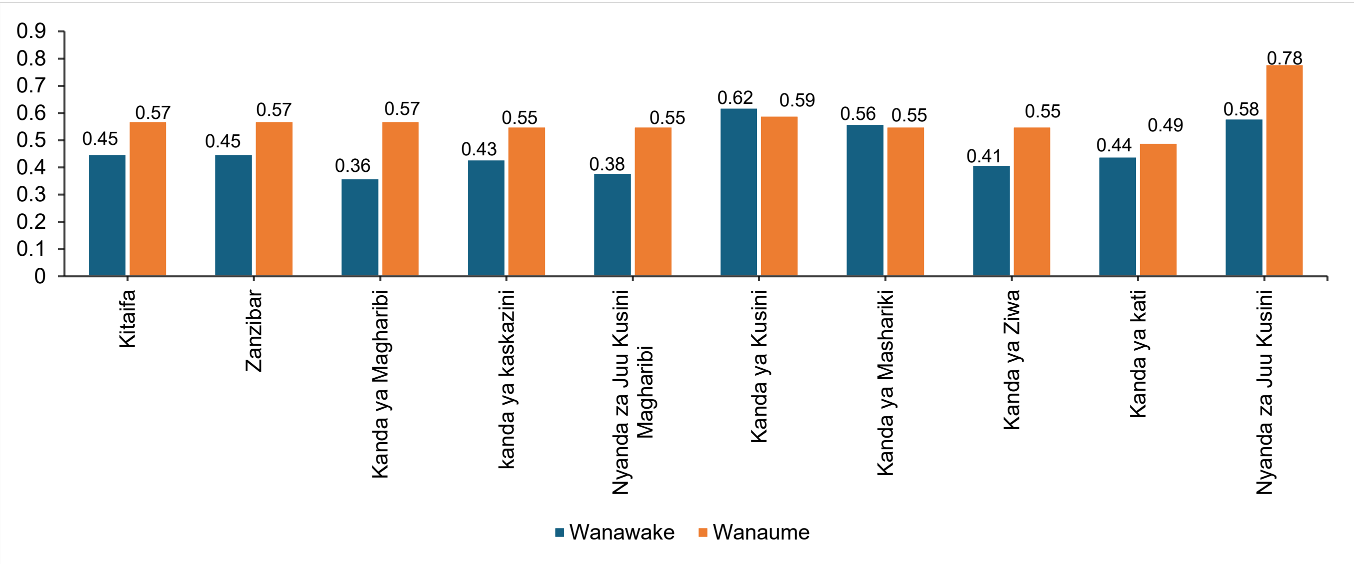

Chanzo: Jedwali la Kiambatisho (A 17, A 18 na A 19) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

3.5 Uanuwai wa Chakula kwa Wanawake

3.5.1 Utangulizi

Lishe bora ni muhimu kwa afya na ustawi wa wanawake, ambapo ubora wa lishe hutegemea ulaji wa chakula cha kutosha na chenye mchanganyiko wa makundi mbalimbali ya vyakula. Moduli ya WEN hupima utofauti wa lishe kwa wanawake wenye umri wa miaka 18–64 kwa kutumia kiashiria cha Utofauti wa Kiwango cha Chini cha Lishe kwa Wanawake (MDD-W), huku pia ikiruhusu ulinganisho wa kimataifa kwa wanawake wenye umri wa miaka 18–49 kulingana na kiwango cha kimataifa cha SDG

2.2 kwa wanawake wa miaka 15–49. Hata hivyo, ongezeko la matumizi ya vyakula vilivyosindikwa na vyenye sukari nyingi linaongeza hatari ya uzito kupita kiasi, unene uliokithiri, na magonjwa yasiyo ya kuambukiza.

3.5.2 Matumizi ya Makundi Mbalimbali ya Chakula (Mwenendo wa Ulaji wa Chakula)

Matokeo yanaonesha kuwa, kwa wastani, wanawake kutoka kaya za kilimo nchini Tanzania hutumia makundi 4.9 ya chakula kila siku kati ya makundi 10 yaliyoainishwa, kiwango ambacho kiko chini kidogo ya kiwango kinachopendekezwa cha makundi matano (5).

Mwenendo wa ulaji unaonesha utegemezi mkubwa wa vyakula vikuu:

- Nafaka hutumiwa karibu na wanawake wote, yaani 94.9% (2,359 kati ya 2,486 waliohojiwa), na ndizo chakula kikuu.
- Takriban theluthi mbili 1,626 kati ya 2,486 (65.4%) hutumia mboga za majani zenye kijani kilichokolea, na 1,623 kati ya 2,486 (65.3%) wanatumia nyama, kuku au samaki.
- Matumizi ya matunda na mboga zenye vitamini-A kwa wastani yalionekana kwa wanawake 1,529 kati ya 2,486 (61.5%) na matumizi ya vyakula jamii za kunde yalikuwa katika kiwango cha kati 58.6% (1,457 kati ya 2,486)
- Ulaji wa vyakula jamii za karanga na mbegu zenye mafuta ni 30.2% (751 kati ya 2,486), maziwa na bidhaa za maziwa 26.5% (659 kati ya 2,486), na matunda mengine 24.0% (597 kati ya 2,486) ni mdogo.
- Ulaji wa mayai uko chini sana, kati ya wanawake 2,486 ni 229 tu waliripoti kula mayai sawa na 9.2%, hali inayoonesha ulaji mdogo wa chanzo bora cha protini.

Kwa ujumla, wanawake wa mijini hutumia vyakula vyenye virutubisho vingi zaidi kuliko wale wa vijijini. Kwa mfano, wanawake 451 kati ya 611 (sawa na asilimia 73.8) wa mijini hula nyama, kuku, au samaki, ikilinganishwa na wanawake 1178 kati ya 1875 (sawa na asilimia 62.8) wa vijijini. Ulaji wa vyakula vyenye Vitamini A umeenea zaidi miongoni mwa wanawake wa mijini, ambapo wanawake 430 kati ya 611 wanatumia ikilinganishwa na 1103 kati ya 1875 wa vijijini (asilimia 70.3 dhidi ya asilimia 58.8). Hata hivyo, ulaji mdogo wa maziwa na bidhaa zake, mayai, na matunda ni wa kiwango cha chini katika maeneo ya mjini na vijijini.

Kwa ujumla, mlo wa wanawake katika kaya za kilimo unategemea zaidi nafaka, huku vyakula vingine vyenye ubora vikiliwa kwa kiwango cha chini na mara chache (Chanzo: Jedwali la Viambatisho (A 24 na A 25) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24).

3.5.3 Kiwango cha Chini cha Uanuwai wa Chakula kwa Wanawake (MDD-W)

Kitaifa, wanawake 1,410 kati ya 2,486 (56.7%) kutoka kaya za kilimo wanafikia kiwango cha chini cha matumizi ya makundi mbalimbali ya chakula (uanuwai wa chakula). Hii ina maana kuwa karibu nusu yao hawatumii chakula mchanganyiko cha kutosha ili kuhakikisha upatikanaji wa kutosha wa virutubishi muhimu mwilini.

Matokeo yanaonesha tofauti za wazi:

- Wanawake Zanzibar wanaonesha matumizi makubwa zaidi ya makundi mbalimbali ya chakula, hasa katika maeneo ya mijini ambapo asilimia 70.5 (wanawake 108 kati ya 153) wanafikia kiwango kinachohitajika, ikilinganishwa na asilimia 64.8 (wanawake 297 kati ya 458) Tanzania Bara.
- Wanawake wa mijini wana uwezekano mkubwa wa kufikia kiwango kinachohitajika cha matumizi ya makundi mbalimbali ya chakula, huku asilimia 64.9 (wanawake 397 kati ya 611) wakifikia kiwango hicho, ikilinganishwa na wanawake wa vijijini ambao ni asilimia 54.2 (wanawake 1016 kati ya 1875).
- Elimu ina mchango mkubwa:
    - Ni wanawake 215 tu kati ya 480 (44.8%) wasio na elimu wanaofikia kiwango cha chini cha uanuwai wa chakula.
    - Idadi hii huongezeka hadi kufikia wanawake 264 kati ya 347 (76.0%) miongoni mwa wanawake wenye elimu ya sekondari au zaidi.

Ingawa zaidi ya nusu ya wanawake wanafikia kiwango cha chini cha matumizi ya makundi mbalimbali ya chakula, bado kuna asilimia kubwa (43) sawa na wanawake 1069 kati ya 2,486 ambayo haifikii kiwango hicho, jambo linaloonesha kuwa bado ipo hatari ya upungufu wa madini na vitamini (micronutrients). Hatari hii inakadiriwa kuwa kubwa zaidi kwa wanawake wa vijijini na wale wenye kiwango cha chini cha elimu.

Ujauzito na kunyonyesha vilihusishwa vyema na matumizi ya makundi mbalimbali ya chakula. Ilionekana kuwa, uelewa mkubwa wa lishe na huduma za afya wakati wa vipindi hivi unaweza kuchangia kuboresha ubora wa mlo. Katika kipengele hiki, asilimia 53.8 ya wanawake wajawazito (95 kati ya 177) walifikia kiwango cha chini cha matumizi ya makundi mbalimbali ya chakula (MDD). Kwa wanawake wanaonyonyesha, kiwango cha kufikia MDD kilikuwa cha juu kidogo kwa asilimia 55.0. Matokeo haya yanaonesha mwelekeo wa wastani lakini thabiti wa uboreshaji wa ulaji wakati wa vipindi hivyo muhimu, ingawa karibu nusu ya wanawake katika makundi yote mawili bado hawakufikia viwango vilivyopendekezwa.

Kwa kuzingatia umri, uongozi wa kaya, na idadi ya watoto tofauti zipo lakini ni ndogo. Kwa mfano, asilimia 58.5 (165 kati ya 282) ya wanawake wenye umri wa miaka 55–64 wanaonesha matumizi makubwa kidogo ya makundi mbalimbali ya chakula, ikilinganishwa na asilimia 55.1 (426 kati ya 835) ya wanawake wenye umri wa miaka 18–29 (Kielelezo 3.31).

Kielelezo 3.31: Mgawanyo wa Matumizi ya Makundi ya Chakula kwa Asilimia

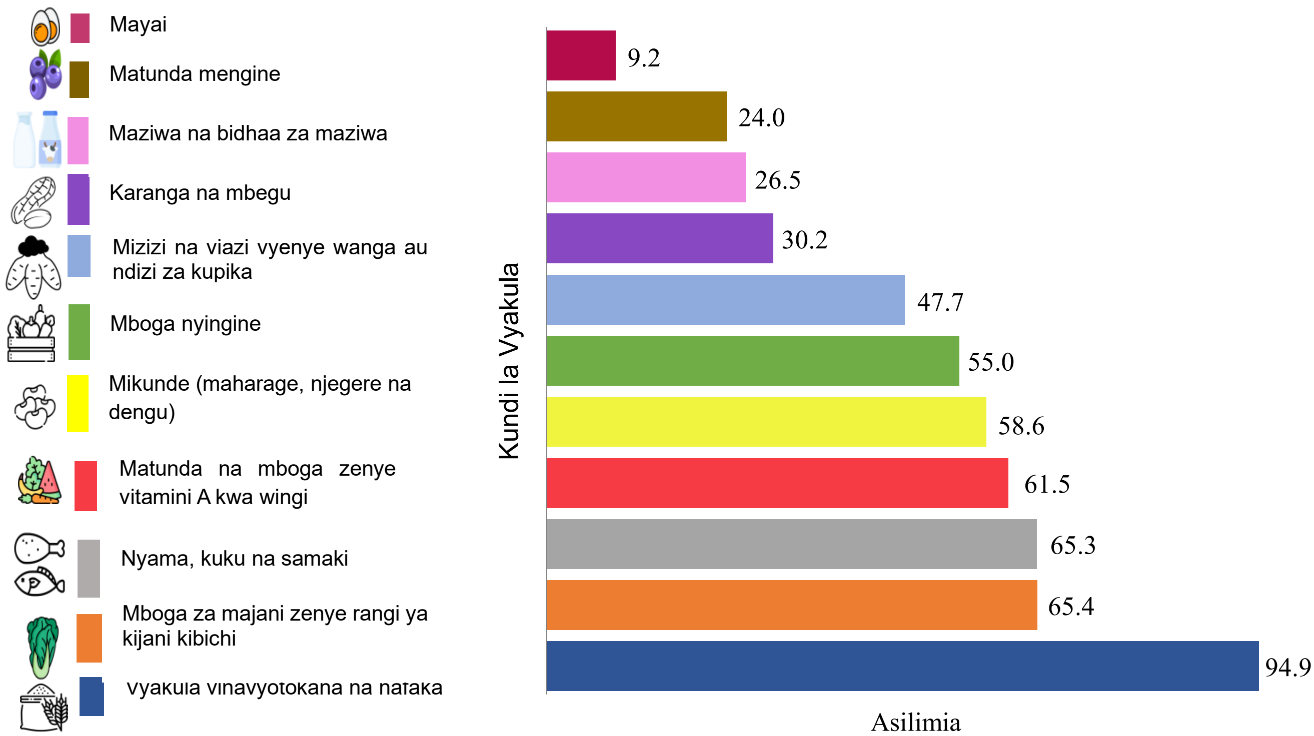

Chanzo: Jedwali la Viambatisho (A 24 na A 25) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

3.5.4 Matumizi ya Vyakula Vingine na Vyakula vya Asili

Pamoja na kuimarika kwa uanuwai wa chakula, Tanzania inapita mabadiliko ya mwenendo wa ulaji. Wanawake katika kaya za kilimo, hasa wa mjini, wanaripoti matumizi makubwa zaidi ya vyakula visivyo na afya. Kwa mfano:

- Maeneo ya mjini kwa Zanzibar, asilimia 81.3% ya wanawake ya wanawake katika kaya za kilimo, hutumia vinywaji vyenye sukari, ikilinganishwa na asilimia 64.8% (298 kati ya 458) wa maeneo ya mjini Tanzania Bara.
- Matumizi ya vyakula vya kukaangwa na vyenye chumvi nyingi pia ni makubwa zaidi katika maeneo ya mjini hasa Zanzibar ambapo asilimia 43.3% (wanawake 66 kati ya 153) waliripoti kutumia vyakula hivyo ukilinganisha na asilimia 24.1 (wanawake 110 kati ya 458) kwa maeneo ya mjini Tanzania Bara.

Hata katika maeneo ya kijijini, matumizi ya vinywaji vyenye sukari ni ya juu. Kwa mfano, maeneo ya kijijini kwa Zanzibar, 78.7% (349 kati ya 444) ya wanawake hutumia vinywaji hivyo. Hii inaonesha umuhimu wa kuwa na sera zinazohamasisha kuboresha matumizi ya chakula mchanganyiko na uchaguzi wa vyakula vyenye afya (Kielelezo 3.32).

Kielelezo 3.32: Asilimia ya Matumizi ya Vyakula Vingine Kikanda

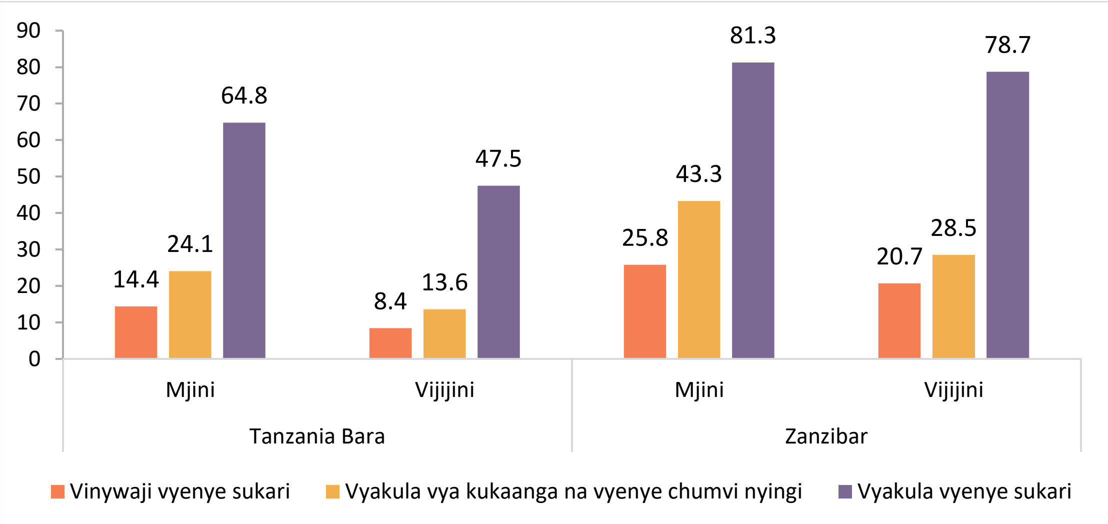

Chanzo: Jedwali la Viambatisho (A 24 na A 25) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

Moduli hii pia ilipima matumizi ya vyakula vya asili kama vile wadudu wanaoliwa na mafuta ya mawese mekundu kwa wanawake katika kaya za kilimo. Vyakula hivi vinapatikana zaidi katika baadhi ya maeneo kikanda:

- Katika Kanda ya Magharibi, asilimia 25% (41 kati ya 164) ya wanawake walitumia wadudu wanaoliwa, na karibu nusu yao, asilimia 47.1% (77 kati ya 164) walitumia mafuta ya mawese mekundu.
- Katika kanda nyingine nyingi, matumizi ya vyakula hivi yako chini, kati ya asilimia 3–10 (wanawake 70 hadi 232 kati ya 1,094).

Vyakula hivi vinaweza kuchangia upatikanaji wa virutubishi muhimu, hasa protini na vitamini-A, na vinaakisi mifumo ya chakula iliyojikita katika utamaduni wa maeneo husika. Ujumuishwaji wake unaonesha umuhimu wa mikakati ya lishe inayozingatia mazingira na mila za kila eneo (Kielelezo 3.33).

Kielelezo 3.33: Asilimia ya Matumizi ya Wadudu Wanaoliwa na Protini ya Wanyama Wengine wadogo na Mafuta ya Mawese Mekundu kikanda

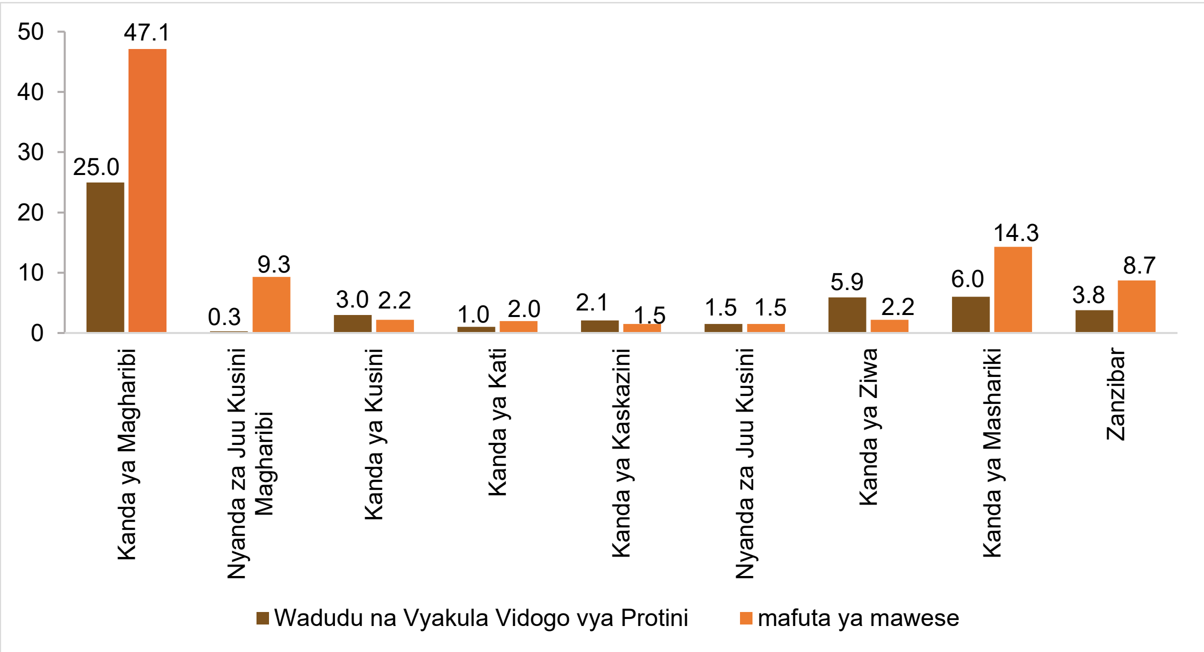

Chanzo: Jedwali la Viambatisho (A 24 na A 25) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24

4 UHUSIANO KATI YA UWEZESHWAJI NA UTOFAUTI WA KIWANGO CHA CHINI CHA UANUAI WA CHAKULA KWA WANAWAKE (MDD-W)

Ushahidi unaonesha kuwa uwezeshwaji wanawake una mchango mkubwa katika kuboresha matokeo ya lishe. Matokeo ya utafiti huu kwa ngazi ya kitaifa yanathibitisha uhusiano huu kwa kuonesha kuwa wanawake waliokidhi Kiwango cha Chini cha uanuwai wa chakula (yaani kula angalau makundi matano ya chakula) walikuwa na alama ya juu zaidi ya uwezeshwaji kuliko wale ambao hawakufikia kiwango hicho. Kwa wastani:

- Wanawake ambao hawakufikia kiwango cha chini cha uanuai wa chakula (MDD-W) walikuwa na alama ya uwezeshwaji ya 0.40.
- Wanawake waliokidhi kiwango cha chini cha uanuai wa chakula (MDD-W) walikuwa na alama ya juu zaidi ya 0.47.
- Tofauti ya alama 0.07 ina umuhimu uliothibitika kitakwimu (p-value < 0.001).

Hii inathibitisha kuwepo kwa uhusiano wa wazi na wa maana: wanawake waliowezeshwa zaidi wana uwezekano mkubwa wa kula mlo mchanganyiko wenye virutubishi vya kutosha.

4.1 Vipengele vya Uwezeshwaji na Uanuwai wa chakula (chakula mchanganyiko)

Siyo vipengele vyote vya uwezeshwaji vinaathiri lishe kwa kiwango sawa. Uhusiano mkubwa zaidi na uanuwai wa chakula ulionekana katika vipengele vya kiuchumi na upatikanaji wa rasilimali:

- Upatikanaji wa mikopo ($r = 0.149$) ulionesha uhusiano mkubwa zaidi.
- Matumizi ya TEHAMA ($r = 0.121$) na
- Matumizi ya huduma za kifedha ($r = 0.108$) pia yalionesha uhusiano chanya wenye nguvu.
- Ushiriki katika vikundi au mashirika ($r = 0.106$) ulikuwa pia jambo muhimu.

Kwa upande mwingine, viashiria vinavyohusu uelewa kama kuunga mkono haki za wanawake au usalama wa umiliki wa ardhi vilionesha uhusiano dhaifu zaidi na wa moja kwa moja na uanuwai wa chakula wa muda mfupi. Hii inaonesha kuwa, ingawa

haki na mabadiliko ya mitazamo ni muhimu kwa usawa wa muda mrefu, uwezeshwaji wa kiuchumi na upatikanaji wa rasilimali ndio vichocheo vya haraka zaidi vya kuboresha ubora wa lishe (Chanzo: Jedwali la Viambatisho (A 24 na A 25) katika Majedwali ya Takwimu ya AASS-WEN 2023/24).

4.2 Jinsi Uwezeshwaji Unavyoathiri Aina ya Vyakula Wanawake Wanavyokula

Mbali na alama ya jumla ya MDD, mwenendo wa ulaji unatofautiana sana kulingana na kiwango cha uwezeshwaji. Wanawake waliowezeshwa zaidi kwenye kaya za kilimo wana uwezekano mkubwa wa kula vyakula bora:

- Ulaji wa nyama, kuku na samaki: Hii ilikuwa 74.5% miongoni mwa wanawake waliowezeshwa zaidi ikilinganishwa na 54.4% wa wanawake wenye uwezeshwaji mdogo.
- Mayai: 12.0% dhidi ya 6.1%.
- Maziwa na bidhaa za maziwa: 28.1% dhidi ya 25.2%.
- Mboga za majani ya kijani kilichokolea: 71.3% dhidi ya 56.6%.
- Mboga nyingine: 64.5% dhidi ya 45.0%.
- Matunda mengine: 30.8% dhidi ya 16.2%.

Kwa upande mwingine, vyakula vya msingi kama nafaka hutumiwa karibu na wanawake wote katika makundi yote (95–99%), bila kujali kiwango cha uwezeshwaji.

Hali hii inaonesha jambo muhimu:

- Uwezeshwaji unaathiri upatikanaji wa vyakula bora vyenye virutubishi, na hauathiri sana matumizi ya vyakula vikuu.
- Vyakula vikuu vinapatikana kwa urahisi, lakini vyakula vingine vyenye virutubishi vingi vinahitaji uwezo wa kununua, upatikanaji wa masoko, na uwezo wa kufanya maamuzi.

4.3 Athari za Uwezeshwaji

Uwezeshwaji unahusishwa sio tu na ulaji bora wa chakula kwa wanawake kwenye kaya za kilimo, bali pia matumizi ya vyakula vilivyosindikwa na visivyo na afya vinavyoongezeka kadri uwezeshwaji unavyoongezeka:

- Matumizi ya **vinywaji vyenye sukari:** Asilimia 63.9 miongoni mwa wanawake waliowezeshwa zaidi dhidi ya asilimia 40.8 ya wanawake wenye uwezeshwaji mdogo.
- Matumizi ya **vyakula vya kukaangwa na vyenye chumvi nyingi:** Asilimia 19.7 kwa wanawake waliowezeshwa dhidi ya asilimia 12.3 ya wenye uwezeshwaji mdogo.

Hali hii inaakisi upatikanaji mkubwa zaidi wa masoko na kuathiriwa zaidi na mazingira ya chakula mijini. Kadri wanawake wanavyopata kipato, uhuru wa kutembea, na uwezo wa kununua, wanapata fursa ya kuchagua vyakula vyenye afya pamoja na vile visivyo na afya.

4.4 Vyakula vya Asili na Uwezeshwaji

Kulingana na kiwango cha uwezeshwaji, matumizi ya vyakula vya asili kama vile wadudu wanaoliwa na mafuta ya mawese mekundu kwa wanawake kwenye kaya za kilimo ni ya kiwango cha chini sana tofauti na vyakula vinavyonunuliwa:

- Wanawake waliotumia wadudu wanaoliwa walikuwa kati ya asilimia 4-7 sawa na wanawake 99 hadi 174 kati ya 2,486.
- Wanawake waliotumia mafuta ya mawese mekundu walikuwa kati ya asilimia 6-11 sawa na wanawake 149 hadi 273 kati ya 2,486.

Matumizi ya vyakula vya asili yanaonekana kuathiriwa zaidi na eneo la makazi, utamaduni na upatikanaji wa msimu kuliko kiwango cha uwezeshwaji. Hivyo, kimsingi uwezeshwaji unaonekana kuathiri zaidi uchaguzi wa vyakula vinavyonunuliwa, wakati mifumo ya ulaji wa vyakula vya jadi imejikita zaidi katika utamaduni.

Kwa ujumla, uwezeshwaji wa wanawake si suala la haki na usawa pekee, bali pia unahusiana moja kwa moja na uchaguzi wa chakula na matokeo ya lishe. Kuimarisha uwezo wa wanawake kiuchumi na ushiriki wao wa pamoja kunaweza kuboresha kwa kiasi kikubwa ubora wa chakula kinachotumiwa na kaya. Hata hivyo, uwezeshwaji unapaswa kuambatana na sera pana zinazozingatia masuala ya lishe ili kuhakikisha ongezeko la uwezo wa kununua na kutumia vyakula bora badala ya vyakula vilivyosindikwa. Kwa hiyo, sera za uwezeshwaji na lishe zinapaswa kubuniwa na kutekelezwa kwa pamoja ili kuongeza matokeo chanya katika usawa wa kijinsia na afya ya jamii.

5 HITIMISHO NA MAPENDEKEZO

Kwa ujumla, moduli ya WEN imetoa ushahidi kuhusu uhusiano kati ya uwezeshwaji wa wanawake, kilimo, na matokeo bora ya hali ya lishe nchini Tanzania. Matokeo yanaonesha kuwa kuwawezesha wanawake kunachangia moja kwa moja kuimarika kwa uhakika wa chakula katika kaya na kuongezeka kwa uanuwai wa chakula. Kujumuishwa kwa moduli hii katika Utafiti wa Kilimo wa Mwaka (AASS-2023/24) ni hatua muhimu ya kimkakati katika kuimarisha na kurasimisha takwimu za jinsia na lishe ndani ya mfumo wa kitaifa wa takwimu.

Kutokana na matokeo haya, mapendekezo ya kisera yafuatayo yanatolewa:

i. **Kuimarisha Upatikanaji wa Rasilimali na Huduma kwa Wanawake:** Sera zizingatie kuhakikisha wanawake wanapata kwa usawa rasilimali za uzalishaji, huduma za ugani, msaada wa kifedha, na masoko ili kuongeza mchango wao katika uzalishaji wa kilimo na ustawi wa kaya.

ii. **Kukuza Programu za Kilimo na Lishe Zinazozingatia Jinsia:** Mipango ya kilimo na lishe izingatie kimkakati masuala ya kijinsia, na kuhakikisha sauti na vipaumbele vya wanawake vinajumuishwa katika upangaji na utekelezaji.

iii. **Kuimarisha Ujumuishaji wa Takwimu za Jinsia na Lishe:** Ujumuishaji wa mara kwa mara wa moduli za Uwezeshwaji wanawake na lishe katika tafiti za kitaifa za kilimo utawezesha ufuatiliaji endelevu na kusaidia maamuzi yanayotegemea ushahidi. Hii inahitaji uwekezaji endelevu katika kujenga uwezo na mifumo ya takwimu za kidijitali.

iv. **Kuongeza Uelewa na Ushiriki wa Jamii:** Kuongeza wigo wa kampeni za uhamasishaji kuhusu nafasi ya wanawake katika kilimo na lishe kutaimarisha jamii kuunga mkono na kupunguza vikwazo vya kitamaduni vinavyozuia Uwezeshwaji wanawake.

v. **Kuimarisha Ushirikiano kati ya Taasisi:** Uratibu madhubuti kati ya NBS, OCGS, Wizara, Taasisi na Idara husika, na washirika wa maendeleo ni muhimu ili kuhuisha mbinu za kitafiti, kuboresha matumizi ya rasilimali, na kudumisha mwendelezo katika ukusanyaji na matumizi ya takwimu zinazozingatia jinsia.

Kupitia hatua hizi, Tanzania inaweza kuharakisha maendeleo kuelekea ukuaji jumuishi wa kilimo, kuboresha matokeo ya lishe, na kufikia Malengo ya Maendeleo Endelevu (SDGs).